

Приручник

ОДИHR-а за посматрање
употребе нових технологија
гласања

Приручник

ОДИНР-а за посматрање
употребе нових технологија
гласања

Издавач: Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ODIHR)
Ул. Miodowa 10
00-251 Варшава
Пољска
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2013.

Сва права задржана. Садржај ове публикације може се слободно користити и умножавати у циљу едукације и за друге некомерцијалне сврхе уз обавезно навођење ОЕБС-а / ODIHR-а као извора.

Овај приручник првобитно је објавила 2014. године Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ODIHR) као *Handbook For the Observation of New Voting Technologies*. Постојећа верзија представља превод. У случају разлика у тексту, публикација на енглеском језику представља коначну и званичну верзију.

Превод ове публикације подржан је пројектом Подршка изборима на Западном Балкану, који финансирају Европска унија и Аустријска развојна агенција.

ISBN 978-83-66089-46-4

Дизајн: Nona Reuter

Насловна фотографија: Агњецка Рембовска – *Бирач ставља гласачки листић у уређај за скенирање гласачких листића у Ерденету, 26. јуна 2013. године на председничким изборима у Монголији.*

Штампано у Пољској

Садржај

Увод	1
Како се користи овај приручник	2
1. Општи подаци о посматрању употребе нових технологија гласања	4
1.1. Резиме	4
1.2. Предности и изазови НТГ	5
1.3. Врсте НТГ	5
1.4. Обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а и међународна добра пракса	8
1.5. Кључни принципи у посматрању употребе НТГ у изборном процесу	9
1.5.1. Тајност гласања	9
1.5.2. Интегритет резултата	10
1.5.3. Једнакост права гласа	10
1.5.4. Опште право гласа	11
1.5.5. Транспарентност	11
1.5.6. Одговорност	12
1.5.7. Поверење јавности	12
2. Улога аналитичара мисија за посматрање избора у посматрању употребе НТГ	14
2.1. Улога мисија за процену потреба	15
2.2. Посебни задаци за мисије за посматрање избора	15
2.3. Улога различитих аналитичара мисија за посматрање избора	17
2.3.1. Аналитичар нових технологија гласања	17
2.3.2. Правни аналитичар	17
2.3.3. Аналитичар избора	18
2.3.4. Политички аналитичар	18
2.3.5. Медијски аналитичар	18
2.3.6. Координатор дугорочних посматрача	18
2.4. Кодекс понашања за посматраче избора ОЕБС/ODIHR-а	19
3. Анализа контекста нових технологија гласања – посматрање од стране главног тима мисије за посматрање избора	20
3.1. Одлучивање о томе да ли и како увести НТГ	20
3.2. Правни контекст	23
3.3. НТГ и изборни систем	27
3.4. Политичке партије, цивилно друштво и медији	28

4.	Процена нових технологија гласања – рад аналитичара нових технологија гласања	31
4.1.	Набавка и стицање НТГ	32
4.2.	Улога изборне администрације у употреби НТГ	33
4.2.1.	Реструктурирање процеса гласања	34
4.2.2.	Вишеструки канали гласања – интегрисање процеса електронског гласања и гласања на папиру	34
4.2.3.	Надзор	35
4.2.4.	Управљање ризиком	35
4.2.5.	Улога добављача	36
4.2.6.	Обука чланова бирачких одбора	36
4.2.7.	Едукација бирача	37
4.3.	Безбедност, тајност гласања и интегритет резултата	39
4.4.	Употребљивост, изглед гласачког листића, приступачност за бираче и отпорност	42
4.4.1.	Употребљивост	42
4.4.2.	Изглед гласачког листића	44
4.4.3.	Приступачност за бираче	44
4.4.4.	Поузданост	44
4.5.	Јавно тестирање	46
4.6.	Евалуација и сертификација	48
4.7.	Методe провере	50
4.7.1.	Провере	51
4.7.2.	Ревизорски траг на папиру који бирач проверава и скенирани гласачки листићи	51
4.7.3.	Провера и гласање путем интернета	53
4.8.	Приступ за посматраче, документација и друге мере транспарентности	54
5.	Регионална перспектива – улога дугорочних посматрача и регионалних аналитичара	58
6.	Улога краткорочних посматрача	62
7.	Извештавање: Процене и препоруке	68
8.	Праћење спровођења препорука	71
	Прилози	75
	Прилог А: Корисни термини	76
	Прилог Б: Главна листа питања	78
	Прилог В: Кодекс понашања за посматраче избора ОЕБС-а / ODHIR-а	80
	Прилог Г: Изабране обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а, документи о доброј пракси и релевантни судски случајеви	81

Увод

О Приручнику за посматрање употребе нових технологија гласања ОДИHR-а

Употреба информационо-комуникационих технологија (ИКТ) у изборном процесу знатно се повећала претходних година. Данас се у готово свим изборним процесима користи нека врста нових технологија (од регистрације бирача до статистичке обраде резултата). Нове технологије се такође користе у гласању и бројању гласова у неким земљама, што је покренуло одређена питања о томе колико је њихова употреба у складу са обавезама преузетим у оквиру Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и са међународном добром праксом у области демократских избора.

Неколико држава учесница ОЕБС-а примениле су или тестирале нове технологије гласања – НТГ (енг. *new voting technologies*) током избора. То је подразумевало коришћење уређаја за електронско гласање, скенера за гласачке листиће, гласање путем интернета или употребу других електронских средстава. Неке од тих земаља и даље користе НТГ, а неке су престале да их користе и вратиле се методама гласања на папиру. С обзиром на интензивну расправу која се тренутно води о могућим предностима, као и о изазовима који се односе на употребу НТГ на изборима, Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ОДИHR) посветила је већу пажњу овом питању у оквиру свог мандата за посматрање избора.

Истовремено, коришћење НТГ доноси одређене изазове у посматрању избора. НТГ се често примењују на начин који отежава директно физичко посматрање неких важних процедура. Додатан проблем представља чињеница да типичан посматрач можда не разуме довољно НТГ. Према томе, постоји могућност да се, у припреми методологије посматрања избора ОДИHR-а већи акценат стави на технолошки развој у области избора.

Циљ овог приручника је да пружи основне смернице свим мисијама за посматрање избора ОДИHR-а о томе како да посматрају употребу НТГ у изборним процесима.¹ Израђен је као део континуираних напора ОДИHR-а да побољша своју

¹ У читавом тексту, осим ако није другачије наведено, термин „мисија за посматрање избора“ обухвата и друге врсте изборних посматрачких мисија ОДИHR-а, укључујући ограничене мисије за посматрање избора, мисије за процену избора и изборне експертске тимове.

методологију и повећа професионалност у посматрању одређених, специјализованих аспеката избора. Приручник садржи практичне смернице за мисије за посматрање избора о томе како да у свој рад интегришу посматрање употребе НТГ. Овај приручник представља допуну Приручника за посматрање избора ОДИHR-а (шесто издање) и других публикација ОДИHR-а и треба да се чита заједно са њима.²

Многа питања која се односе на НТГ често изискују конкретну, техничку стручност и за њих треба да буде задужен првенствено аналитичар нових технологија гласања у мисијама за посматрање избора. Међутим, питања која се односе на НТГ блиско су повезана са правним, политичким и административним аспектима изборног процеса. Стога, доношење тачних закључака захтева информисаност и допринос свих чланова мисија за посматрање избора. Према томе, за посматрање употребе НТГ у изборном процесу задужен је аналитичар нових технологија гласања, у блиској сарадњи и заједничком раду са другим члановима мисија за посматрање избора, укључујући и чланове главног тима, дугорочне и краткорочне посматраче, према потреби.

Како се користи овај приручник

Овај приручник је израђен тако да представља средство за рад. Треба да помогне свим мисијама за посматрање избора у идентификовању и процени разних елемената НТГ који би могли да утичу на спровођење демократских избора. Структура приручника омогућава члановима мисија за посматрање избора да се брзо усредсреде на материјале који су најрелевантнији за њихова конкретна задужења.

- Прво поглавље садржи општи преглед и опште податке о НТГ, укључујући увод у различите врсте технологија које се обично користе у процесима гласања, код бројања гласова и статистичке обраде резултата гласања.
- Друго поглавље говори о улози мисије за посматрање избора у посматрању употребе НТГ и о улогама различитих аналитичара у мисији. Такође се описују важни аспекти, као што је делокруг рада мисије за процену потреба у овој области и Кодекс понашања.
- У трећем поглављу испитује се контекст у којем се НТГ користи и утврђују се питања која неколико аналитичара из главног тима мисије за посматрање избора треба да размотре међусобно сарађујући. Ова питања обухватају елементе као што је одлучивање о увођењу НТГ, правни оквир, утицај који употреба НТГ може да има на целокупан изборни систем и јавна расправа о употреби НТГ у којој учествују представници политичких странака, цивилног друштва и медија.
- Четврто поглавље је усмерено на улогу аналитичара НТГ током рада мисије за посматрање избора, као и на конкретне елементе које треба посматрати, систематски анализирати и проценити.

² Видети такође: <<<http://www.osce.org/odihr/elections/75352>>. ОДИHR је 2008. године издао документ за расправу на тему НТГ (видети <<<http://www.osce.org/odihr/elections/34725>>). Овај приручник се бави питањима која су покретна у документу за расправу и замењује га.

- У петом и шестом поглављу представљени су аспекти НТГ које дугорочни и краткорочни посматрачи могу смислено посматрати како би мисија за посматрање избора прикупила информације о примени НТГ на регионалном нивоу и на нивоу бирачких места.
- У седмом поглављу се говори о извештавању мисије за посматрање избора и о томе које елементе мисије треба да узму у обзир приликом процењивања, доношења закључака и представљања препорука у вези са употребом НТГ у изборном процесу.
- У последњем поглављу су представљени начини на које ОДИНР може да помогне државама учесницама у праћењу спровођења претходно датих препорука у вези са НТГ.
- Прилози садрже речник корисних термина, главну листу питања и Кодекс понашања посматрача ОДИНР-а, као и текстове главних обавеза преузетих у оквиру ОЕБС-а и упућивања на међународну добру праксу, укључујући изабране судске случајеве који су релевантни за употребу НТГ у изборном процесу.

Сам текст садржи неколико листа питања како би се помогло посматрачима на разним нивоима да брзо почну са истраживањем у вези са НТГ. Такође служе као подсетник за питања која сваки члан тима треба да размотри током мисије. Неће свако питање бити релевантно за сваку мисију за посматрање избора, с обзиром на разноврсност пракси примене НТГ, што је представљено у следећем поглављу.

С обзиром на то да су сваки избори јединствени, неће сва питања анализирана у овом приручнику бити релевантна за све изборе у којима се користи НТГ. На неким изборима, НТГ се може користити у великој мери, док ће се на другим изборима спровести само ограничено тестирање. Исто тако, различите мисије за посматрање избора биће у могућности да ставе већи или мањи нагласак на питања која се односе на НТГ, у зависности од њихове величине, трајања и расположивих средстава. Међутим, зависно од могућности и ако је релевантно, мисије за посматрање избора треба да узму у обзир НТГ и да својим извештајима и препорукама, према потреби, обухвате сва евентуална питања.

Посматрачи разговарају са службеницима о процесима гласања путем интернета и начинима њиховог праћења у Норвешкој, 2013.

1.

Општи подаци о посматрању употребе нових технологија гласања

1.1. Резиме

У овом приручнику, термин „нове технологије гласања“ (НТГ) дефинише се као употреба информационо-комуникационих технологија (ИКТ) приликом гласања и бројања гласова. То обухвата употребу система електронског гласања, скенера за гласачке листиће и гласање путем интернета. Термин „електронско гласање“ такође

се користи у овом приручнику; осим ако није другачије наведено, овај термин треба сматрати синонимом термина „нове технологије гласања“.

Анализа НТГ понекад изискује анализу помоћних технологија, као што су електронски системи за управљање изборима, и других нових технологија које би се могле користити у изборним процесима, као што су системи регистрације бирача или (биометријска) идентификација бирача, али таква анализа није обухваћена овим приручником.

1.2. Предности и изазови НТГ

Државе учеснице ОЕБС-а дале су разна образложења за увођење НТГ у изборне процесе. Неке од наведених предности су да НТГ могу да повећају излазност бирача, олакшају укључивање грађана који живе у иностранству, смање трошкове изборне администрације, олакшају спровођење истовремених избора, смање људску грешку (укључујући број неважећих гласачких листића), повећају тачност бројања гласова и убрзају статистичку обраду гласова и објављивање резултата. НТГ такође могу да побољшају приступ за бираче са инвалидитетом и бираче који говоре мањинске језике.

Истовремено, НТГ са собом носе и одређене потенцијалне изазове. Један од изазова односи се на потребу да се сачува тајност гласања, а истовремено да се обезбеди интегритет резултата. До сада се показало да је у процесима електронског гласања, посебно гласања путем интернета, тешко истовремено поштовати оба ова основна демократска принципа. Други изазов је тај што НТГ додатно усложњавају изборни процес, односно јавља се потреба за изменом закона, потреба за планирањем набавке, тестирања, процене, сертификавања и обезбеђивања НТГ, као и потреба за едукацијом бирача и обуком чланова органа за спровођење избора. Ту спадају и општа питања о транспарентности процеса и приступу за посматраче. Према томе, примена НТГ нужно не гради поверење, већ захтева претходно постојање поверења у изборну администрацију да би спровођење избора било успешно. Ови изазови, ако се не реше у потпуности, могу да смање поверење јавности у изборни процес.

1.3. Врсте НТГ

Као и традиционално гласање на папиру, НТГ могу се користити у контролисаним окружењима, као што су бирачка места, или на даљину, у неконтролисаним окружењима, као што је случај код гласања са кућног рачунара или паметног телефона. Иако постоје многе врсте доступних уређаја, НТГ који се тренутно користе у земљама ОЕБС-а могу се поделити у четири главне категорије:

1. Технологија скенирања гласачких листића је технологија код које се користи гласачки листић који бирач попуњава сам или помоћу уређаја за попуњавање гласачког листића на бирачком месту, након чега се гласачки листић ставља у уређај за скенирање и броји електронским читавањем онога што је бирач означио на

гласачком листићу. Такви уређаји се могу поставити на бирачким местима или центрима за бројање гласова, који се сматрају контролисаним окружењима.³

2. Системи гласања путем директног електронског евидентирања су системи код којих се евидентира бирачев избор на бирачком месту, обично помоћу уређаја са екранима осетљивим на додир или са командним дугметом, а гласови се броје електронски. Слично као код скенера за гласачке листиће, системи директног електронског евидентирања обично се налазе у контролисаним окружењима.

3. Гласање путем интернета може омогућити бирачима да гласају на било ком месту у неконтролисаним окружењу. Гласови се чувају и сакупљају електронски на централизованом месту. Интернет је примарни канал за гласање који се тренутно користи у електронским системима за гласање на даљину.

4. Хибридни облици НТГ представљају комбинацију контролисаног окружења (бирачког места) и централизованог евидентирања и бројања гласова бирача који су гласали путем интернета. У тим системима, бирачи могу гласати на рачунару на бирачком месту, а гласови се затим електронским путем преносе до централног сервера.

Табела у наставку садржи преглед технологија за гласање које се тренутно користе у земљама ОЕБС-а зависно од окружења у којем се гласа и средства које се користи за гласање. Помаже да се боље разумеју карактеристике доступних нових (електронских) технологија и који је однос између њих и традиционалних начина гласања.

Средство \ Окружење	Примена у контролисаним окружењу	Примена у неконтролисаним окружењу	Примена у мешовитом окружењу
Гласање на папирним гласачким листићима	Гласање на папирним гласачким листићима на бирачким местима	Гласање путем поште	Гласање уз употребу мобилне гласачке кутије
Гласање уз употребу нових технологија гласања	Системи гласања путем директног електронског евидентирања	Гласање путем интернета	Хибридне нове технологије гласања: системи директног електронског евидентирања у којима се користи технологија гласања путем интернета
Папирни гласачки листићи и електронско бројање	Скенер за гласачке листиће		Гласање путем поште, централно бројање гласова помоћу скенера за гласачке листиће

Табела 1: Начини гласања у земљама ОЕБС-а.

³ У неким случајевима, технологија скенирања гласачких листића се користи и за бројање гласачких листића примљених поштом, односно листића који су попуњени код куће, а затим послати поштом изборним органима.

Код примене сваке врсте НТГ, важно је обезбедити да се број гласова може проверити, а да се истовремено сачува тајност избора сваког појединачног бирача. Стандардна пракса поновног ручног бројања случајног узорка може да буде ефикасно средство провере: међутим, за поновно ручно бројање потребно је користити папир у систему. То је могуће само ако је нова технологија гласања инсталирана у контролисаним окружењима.

Технологија скенирања гласачких листића пружа могућност поновног ручног бројања. Да ли ће ти уређаји моћи да скенирају избор бирача зависи од правилног попуњавања гласачког листића, маргине грешке уређаја и законске дефиниције важећег гласачког листића.

Неки системи директног електронског евидентирања подразумевају и евиденцију на папиру која омогућава да бирач провери ту евиденцију, најбоље пре него што обави гласање. Таква евиденција на папиру се назива „ревизорски траг на папиру који бирач проверава“ (*VVPAT*). Системи директног електронског евидентирања са *VVPAT*-ом пружају могућност ручног пребројавања. Технологије директног електронског евидентирања у којој се задржава евиденција на папиру коју бирач није проверио такође може да омогући поновно ручно бројање, али то поновно бројање ће показати само оно што је евидентирано у систему, што не мора нужно да буде намеравани избор бирача.

Други уређаји директног електронског евидентирања бележе гласове само електронски и не дају могућност поновног ручног бројања. Ти системи без папира користе електронску меморију у којој се складишти евиденција о датим гласовима на посебном хардверу, као што је хард диск или меморијска картица, а већина њих чува евиденцију о операцијама („ревизорска евиденција“). Преглед ових података може да разјасни ситуацију ако се појаве питања, али то захтева интервенцију стручњака и може да буде неуспешно ако дође до хардверских кварова.

Гласање путем интернета је такво да не омогућава поновно ручно бројање гласова. Према томе, системи гласања путем интернета ослањају се на мере безбедности рачунара, сертификацију и, коначно, на степен поверења у програмере и оператере система. Код неких технологија гласања путем интернета такође се настоји пружити могућност бирачима да провере да ли постоји евиденција о томе да су гласали. Хибридни системи могу да имају опцију поновног ручног бројања ако је укључен *VVPAT*; у супротном, ти системи користе исте механизме као и системи гласања путем интернета да би се обезбедио интегритет резултата.

Тренутно се тестирају нове електронске мере у којима се користи криптографска заштита⁴ са циљем да се обезбеди слична могућност провере од почетка

⁴ Криптографија је техника којом се комуникација (подаци) штити од свих трећих лица.

до краја процеса.⁵ Такви системи су креирани тако да се користе без трага на папиру и намењени су углавном за коришћење у неконтролисаним окружењима, на пример за гласање путем интернета. Нека од тих решења, као што је провера путем мобилног телефона, омогућила би појединцима да провере своје гласове на посебном електронском каналу, иако та провера није универзална. Као што је случај у свим системима НТГ, та решења треба да функционишу у одговарајућем правном оквиру и у одговарајућем организационом окружењу, којим се обезбеђује интегритет код електронског гласања.

На крају, важно је напоменути да је, у државама учесницама ОЕБС-а које су увеле НТГ, актуелни тренд да се користи електронско гласање у комбинацији са неким обликом трага на папиру.⁶ У неким случајевима, електронско гласање се омогућава као алтернативни канал за гласање доступан свима или само неким бирачима. У другим случајевима, НТГ се користе искључиво у неким подручјима, обично за грађане у иностранству, док се у другима користе папирни гласачки листићи.

1.4. Обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а и међународна добра пракса

Системи НТГ су намењени остваривању истих функција као системи на папиру или механички системи и стога морају испуњавати стандарде који се односе на те системе. Обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а садрже утврђене принципе за демократске изборе, без обзира на то која се технологија користи. Државе учеснице ОЕБС-а су се сагласиле о овим принципима у Документу из Копенхагена из 1990. године и обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а које су уследиле након тога.⁷ Конкретно, процес гласања захтева остваривање права општег, директног, једнаког и тајног гласања путем гласања, пребројавања и статистичке обраде гласачких листића на поштен, транспарентан и одговоран начин.

До данас, државе учеснице ОЕБС-а нису израдиле документе о посебним обавезама у погледу НТГ. Међутим, у протеклој деценији, у оквиру Савета Европе уложен је заједнички напор да се формулишу стандарди за НТГ.⁸ Године 2004, Комитет министара Савета Европе објавио је Препоруку о правним, оперативним и техничким стандардима за електронско гласање, која представља једини специјализовани међународни правни документ у вези са тим.⁹ После те

5 Могућност провере од почетка до краја процеса (енг. *end-to-end verifiability*) је функција система НТГ која омогућава валидацију резултата на универзалној и/или индивидуалној основи. Системи са универзалном могућношћу провере дају могућност независној трећој страни да утврди да ли је о резултатима избора извештавано поштено и без манипулације, било путем ручних или математичких провера. На индивидуалном нивоу, бирачима се даје могућност да провере да ли су њихови гласови евидентирани онако како су они намеравали да гласају, да ли је евидентрано да су гласали и (било би најбоље) да ли су пребројани као што су евидентирани.

6 Користи се VVPAT или скенери за гласачке листиће.

7 Комплетну листу видети: *OSCE Human Dimension Commitments*, Volume 1, 3rd edition (Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2011), Chapter 2.2 on Elections, <<http://www.osce.org/odihr/76894>>.

8 Четрдесет и пет од 57 држава учесница ОЕБС-а такође су чланице Савета Европе.

9 Препорука Савета Европе, Rec(2004)11 „Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting”, Стразбур, 30. септембар 2004, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

препоруке уследио је извештај Европске комисије за демократију путем права Савета Европе (Венецијанска комисија) о усклађености гласања на даљину и електронског гласања са захтевима из докумената Савета Европе.¹⁰ Детаљнији документи о транспарентности и сертификавању система електронског гласања усвојени су 2011. године, као допуна препоруци из 2004. године.¹¹ На националном нивоу, неколико држава учесница ОЕБС-а представиле су иницијативу за формулисање сопствених захтева.

Заједно са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а у погледу демократских избора, ти стандарди представљају основу за процену НТГ. Конкретно, у Препоруци Савета Европе из 2004. године препознаје се значај тога да се процеси електронског гласања могу посматрати. Стандарди Савета Европе су често техничке природе и наглашавају поједине аспекте електронског гласања који превазилазе делокруг рада мисије за посматрање избора или процену. Међутим, они доносе одређена мерила за националне органе, посматраче и академску заједницу. Аналитичари мисија за посматрање избора, нарочито аналитичар нових технологија гласања, треба да буду упознати са овим документима.

1.5. Кључни принципи у посматрању употребе НТГ у изборном процесу

У сваком изборном процесу у земљама ОЕБС-а, укључујући и оне у којима се користи НТГ, треба да се обезбеди пуно поштовање свих обавеза преузетих у оквиру ОЕБС-а. Конкретно, оне се могу резимирати у следећих седам кључних принципа који се примењују приликом посматрања и процене употребе НТГ. Корисно је детаљније испитати ове принципе и њихове импликације за НТГ.

1.5.1. Тајност гласања

Став 7.4. Документа из Копенхагена из 1990. године захтева од држава учесница да „обезбеде да се гласање обавља тајно или применом еквивалентне процедуре слободног гласања“. Тај захтев је суштина демократског изборног процеса, а сваки процес гласања и бројања гласова који не испуњава ту обавезу не може се сматрати демократским.

Тајност гласања значи да не треба да буде могуће повезати глас са одређеним бирачем. Тајност омогућава бирачу да гласа по свом избору слободно, без принуде, застрашивања или куповине гласова. Системи НТГ морају да буду у складу са тим захтевом. Бирачи се не смеју доводити у ситуацију да доказују било коме како су гласали, а сам систем не сме омогућавати повезивање

10 „Report on the Compatibility of Remote Voting and Electronic Voting with the Standards of the Council of Europe“, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 12-13. мапр 2004, <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.

11 „Guidelines on Certification of E-voting Systems“, Савет Европе, новембар 2011, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf>; и „Guidelines on Transparency of E-enabled Elections“, Савет Европе, новембар 2011, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf>.

бирача са његовим или њеним гласом. Када системи НТГ омогућавају бирачима да добију потврде или шифре како би проверили да ли је гласање евидентиранио као обављено, треба применити додатне мере да би се заштитила тајност, у складу са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а. Исто тако, систем у којем се чува електронска евиденција, која би се могла искористити за повезивање бирача и њиховог гласа, такође не би обезбедио тајност гласања.

1.5.2. Интегритет резултата

Интегритет резултата – поштено бројање гласова и извештавање о резултатима у складу са ставом 7.4. Документа из Копенхагена из 1990. године, подразумева читав низ радњи. Сви гласачки листићи се морају убацити у гласачку кутију онакви какве их је бирач испунио, морају се пребројати сви дати гласови и ниједан глас се не сме додати или одузети од резултата. Не сме да постоји могућност да дође до преваре или грешке која би, ако се не открије, довела до мењања резултата. У процесу гласања на папирним гласачким листићима, интегритет се може обезбедити посматрањем сваког корака у процесу, а може се проверити, по потреби, путем могућности поновног ручног бројања.

Слично као код тајности гласања, системима НТГ мора се гарантовати интегритет резултата, како би се испуниле обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а у вези са бројањем гласова и извештавањем о резултатима. Мора постојати могућност за смислену проверу гласова датих електронским путем, као што је поновљено ручно бројање или могућност провере од почетка до краја процеса. Нове технологије гласања, које се ослањају искључиво на поверење јавности у поштење чланова органа за спровођење избора, добављача, програмера или техничара, не представљају делотворно средство провере изборног интегритета. Механизам провере мора такође у потпуности да гарантује интегритет резултата, без угрожавања тајности гласања.

У свим случајевима, треба да буде могуће да проверу спроводи тело независно од тела које спроводи изборе и, у вези са провером појединачних гласова, треба да буде могуће да се та провера изврши за све пребројане гласове. Системи који омогућују појединачним бирачима да провере да ли су њихови гласови тачно евидентирани, не морају нужно да гарантују и интегритет у погледу укупних резултата, осим ако се провера може спровести и на широј основи.

1.5.3. Једнакост права гласа

Став 7.3. Документа из Копенхагена из 1990. године предвиђа да државе учеснице треба да обезбеде „једнако право гласа пунолетним грађанима“. Иако тај захтев има шире ефекте, један од аспеката принципа једнакости јесте да ниједан бирач не може да гласа више пута него други и да грађани неће бити спречени да учествују у гласању. То значи да системи НТГ морају да спрече сва лица да гласају више пута него што је предвиђено законом и да морају да предупреду уклањање гласова из

система. Неки системи гласања путем интернета омогућују бирачима да гласају више пута, под условом да се броји само последњи глас. Тако се смањује ризик од принуде над бирачима и куповине гласова. Сходно томе, мора да постоји могућност да се провери да ли је дошло до кршења принципа једнакости. Истовремено, принцип једнакости значи да гласање треба да буде доступно свим бирачима, посебно онима који живе у земљи. Употреба технологије у процесу гласања којом се дискриминишу одређене групе бирача или се те групе одвраћају од гласања не би било у складу са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а. Системи НТГ такође често помажу бирачима да гласају онако како су намеравали, нпр. помажући им да избегну ненамерно давање већег или мањег броја гласова од дозвољеног.¹² Системи НТГ треба да утврде да ли је неважеће гласање намерно или ненамерно. Иако је могуће да су гласачки листићи намерно учињени неважећима, системи НТГ треба да саветују бираче како да избегну попуњавање гласачких листића који ће бити неважећи, ако то нису намеравали. Ако се системи НТГ користе заједно са традиционалним начинима гласања на папиру, сва средства гласања треба да буду једнака и бирачи који изаберу било која од њих, треба да добију исти третман. У супротном, једнакост права гласа може да буде угрожена.

1.5.4. Опште право гласа

Принцип општег права гласа је садржан у ставу 7.3. Документа из Копенхагена. Та обавеза значи да сви пунолетни грађани који испуњавају услове морају имати могућност да учествују на изборима и да треба обезбедити делотворна средства за њихово учешће. Ако се НТГ користи на бирачким местима, то не треба да буде једини начин гласања, јер бирачима са нижим нивоом рачунарске писмености коришћење система НТГ може да буде отежано. У таквим случајевима, грађанима треба обезбедити могућност коришћења папирних гласачких листића, ако то желе. Гласање путем интернета може да омогући лакши приступ и више опција за учешће на изборима, нарочито за бираче који се суочавају са баријерама у приступу бирачким местима, укључујући бираче који живе изван своје земље и бираче са инвалидитетом. Као и код свих облика гласања на даљину, укључујући и гласање путем поште, овде постоји већи ризик од принуде над бирачима или куповине гласова.

1.5.5. Транспарентност

Транспарентност је камен темељац обавеза преузетих у оквиру ОЕБС-а у вези са изборима, јер је неопходно проверити да ли се избори одвијају у складу са законом и демократским принципима. Посматрање избора је кључни аспект транспарентности, што је препознато у ставу 8. Документа из Копенхагена из 1990. године. Политичке партије, кандидати и посматрачи треба да имају могућност да посматрају рад органа за спровођење избора на свим нивоима, а нарочито процесе гласања, бројања и статистичке обраде резултата.

¹² За више информација о давању већег или мањег броја гласова од дозвољеног, видети одељак 4.4 – Употребљивост и изглед гласачких листића.

Такво посматрање мора да буде смислено.¹³ Могућност смисленог посматрања је нарочито важна када се уводе веће промене, као што су НТГ, у изборни процес. У случају технологија електронског гласања и бројања гласова, пуко посматрање бирача и службеника који рукују уређајима вероватно неће бити довољно. Посматрачи треба да имају додатни приступ како би се уверили да су избори у потпуности у складу са законом и демократским принципима. Посматрачи се не смеју мешати у процес; међутим, треба да имају потпуни приступ документацији о систему, укључујући и сертификате и извештаје о тестирању. Не би требало да посматрачи буду обавезни да потписују уговоре о поверљивости да би имали приступ документацији или могли да посматрају процесе, јер би то угрозило способност мисије за посматрање избора да извештава о својим налазима. Ако закони и пракса не омогућавају посматрачима довољан приступ, онда се не може сматрати да су у потпуности у складу са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а.

Транспарентност такође подразумева обавезу да се свим заинтересованим странама у изборном процесу, укључујући бираче, обезбеде довољна средства да се детаљно упознају са начином функционисања система НТГ.

1.5.6. Одговорност

Одлуком Министарског савета бр. 5/03 из Мастрихта из 2003. године наглашава се значај одговорности лица која су укључена у изборни процес према бирачком телу.¹⁴ У случају НТГ, то су чланови органа за спровођење избора, добављачи, сертификациона тела и други који су укључени у набавку, управљање и коришћење. Чланови органа за спровођење избора треба да буду одговорни за комплетно спровођење избора, укључујући надзор над НТГ. Ако НТГ подразумевају технологију коју испоручују приватни добављачи, улоге и дужности тих добављача се морају јасно дефинисати. Слично томе, сертификациона и друга тела се морају сматрати потпуно одговорним како би испуњавала своје обавезе.

Одговорност такође значи да је потребно водити детаљне записнике у којима се описује како изборна администрација или друго квалификовано особље ради у систему, када се то ради и ко у ствари обавља посао. Најбоље би било да процедуре описане у тим записницима потврди независни ревизор или да се то уради путем раздвајања дужности.¹⁵

¹³ На пример, у системима са папирним гласачким листићима, бројање гласова се не може сматрати транспарентним ако су посматрачи присутни током бројања гласова, али им се не дозвољава да виде садржај гласачких листића и не могу да провере да ли су гласови поштено пребројани.

¹⁴ Министарски савет ОЕБС-а, Одлука бр. 5/03, „Elections”, Мастрихт, 2. децембар 2003, <<http://www.osce.org/mc/40533>>.

¹⁵ Раздвајање дужности значи да је потребно да најмање две особе рукују системом истовремено, чиме се обезбеђује механизам узајамне контроле поступања у циљу смањења злоупотреба.

1.5.7. Поверење јавности

Поверење јавности је важан елемент демократског изборног процеса и потврђен је у документима ОЕБС-а, укључујући Одлуку Министарског савета бр. 5/03 из Мастрихта из 2003. године. Поверење јавности се увек узима у обзир у активностима посматрања избора ОДИHR-а. Поверење јавности се делом заснива на томе у којој мери политичке власти, чланови органа за спровођење избора и судови поштују и подржавају наведене принципе. Поверење јавности у изборе се може угрозити перцепцијом да се изборима лоше управља или да не одражавају у потпуности вољу народа.

Поверење јавности је користан основни елемент у коришћењу НТГ. Када постоји значајан степен неповерења или незадовољства изборном администрацијом, увођење НТГ може да буде проблематично и може да смањи поверење јавности у изборе. Постепен приступ увођењу, заједно са детаљним тестирањем, могућношћу провере и потпуном транспарентношћу, може да изгради поверење јавности у НТГ.

Чланови бирачког одбора показују нове технологије гласања бирачима у Казахстану, 2004.

2.

Улога аналитичара мисија за посматрање избора у посматрању употребе НТГ

Када се у некој земљи користи технологија за аутоматизовање гласања и бројања гласова, то може да утиче на различите аспекте изборног процеса и не може се посматрати одвојено. Према томе, анализа НТГ треба да буде саставни део рада мисије за посматрање избора и њихово посматрање треба уврстити у рад сваке мисије за посматрање избора.

Као и други елементи рада мисије за посматрање избора, сврха посматрања НТГ је анализа прикупљених информација, процена мере у којој су закони и праксе у складу са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а, другом међународном добром праксом и националним законодавством, након чега се дају конструктивне препоруке државама учесницама чију ће примену оне размотрити.

2.1. Улога мисија за процену потреба

Примена НТГ изискује комплексне и дуготрајне припреме које су изазов не само за националне актере, већ и за мисије за посматрање избора. Многе припреме за коришћење НТГ се одвијају пре доласка комплетне мисије за посматрање избора, а то је обично шест до осам недеља пре дана избора. На тај начин, мисије за процену потреба добијају важну улогу када се користе НТГ. Оне се шаљу у државе учеснице ОЕБС-а увек када се распишу избори како би процениле потребу за активностима у вези са изборима ОДИHR-а. Мисије за процену потреба треба да испитају планове за догађаје у вези са НТГ како би им то помогло да процене да ли ће се кључни догађаји одржати пре и после распоређивања главног тима мисије за посматрање избора. У те кључне догађаје спада, на пример, издавање средстава за идентификацију бирача,¹⁶ јавна тестирања НТГ опреме, догађаје креирања кључа¹⁷ којим се обезбеђује интегритет избора или уништавање података са основне НТГ опреме.¹⁸ На основу тих информација, мисије за процену потреба могу дати препоруку да се ангажују експерти пре или после датума доласка главног тима. Експертски тимови се могу састојати од двоје или више аналитичара, као што су аналитичари нових технологија гласања, понекад заједно са изборним, правним или политичким аналитичарима, како би пратили ове кључне догађаје.

2.2. Посебни задаци за мисије за посматрање избора

У циљу успешне анализе употребе НТГ на изборима, у погледу седам наведених принципа, свака мисија за посматрање избора треба да прикупи и процени одређене информације о технологији која се користи, укључујући:

- врсту НТГ које се користе;

16 Средства за идентификацију бирача могу да буду бирачке идентификационе картице, јединствене, једнократне лозинке, паметне картице или друга средства за тачно идентификовање корисника као бирача који испуњава услове за гласање.

17 Тзв. догађај креирања кључа је састанак (углавном у случају гласања путем интернета) на којем главни чланови тела за управљање изборима креирају тајни електронски „кључ“, који се користи за заштиту интегритета електронског гласања. Тај кључ је често подељен на више делова који се складиште на одвојеним паметним картицама, које затим чувају појединачни чланови тела за управљање изборима, док се избори не заврше. Затим се ти чланови поново састају да би спојили делове кључа, отворили електронску гласачку кутију и почели дешифровање електронских гласова, слично процесу затварања бирачких места и бројања гласова код папирних гласачких листића.

18 Уништавање података је метода којом се подаци чине неупотребљивима кад више нису потребни, тако да се не могу повратити. То се може учинити на разне начине, најчешће магнетним, физичким или термалним уништавањем медија за складиштење података.

- ❑ наведене разлоге за коришћење НТГ и предности у односу на традиционалне процесе гласања и бројања гласова;
- ❑ процес избора, набавке и примене система НТГ;
- ❑ да ли је постигнут консензус између политичких партија, бирача и других заинтересованих страна у изборима о одлуци да се уведу НТГ или је било неслагања;
- ❑ законске прописе о употреби НТГ, укључујући приступ посматрача, као и све актуелне расправе о увођењу НТГ или одредбе којима се регулише употреба НТГ;
- ❑ која документација о НТГ је јавно доступна и која документација је доступна само ограниченом кругу људи;
- ❑ употребљивост¹⁹ система НТГ; и
- ❑ активности обуке и едукације бирача за примену система НТГ.

Мисија за посматрање избора, заједно са аналитичарем НТГ, мора да буде у стању да добије и детаљније анализира информације, разматрајући питања као што су спровођење студија изводљивости пре одлучивања, избор и набавка система, сертификавање и тестирање, употребљивост, безбедност софтвера и хардвера, заштита података, транспарентност, управљање системом од стране изборне администрације, одговорност добављача и чланова органа за спровођење избора, провера резултата и провере.²⁰ Међутим, други аналитичари мисија за посматрање избора имају важну улогу, нарочито у ситуацијама у којима аналитичар НТГ није присутан током читавог трајања мисије.

Без обзира на то која се технологија користи, основни задатак мисије за посматрање избора јесте да установи да ли је примена НТГ у складу са наведеним принципима, укључујући тајност гласања и гарантовање да су резултати у потпуности у складу са избором бирача, односно да ли постоје недостаци који би могли да угрозе поштовање ових принципа.

Поред процене технологије, мисија за посматрање избора такође треба да прикупи друге врсте информација о примени НТГ, на састанцима са државним службеницима, кандидатима, представницима политичких партија, организацијама цивилног друштва, представницима медија, судијама, академском заједницом, стручњацима за ту област и другима. Информације, закључке и препоруке које произађу из посматрања треба уврстити у извештаје мисије за посматрање избора. Наредни одељци овог приручника садрже више појединости о свим тим аспектима посматрања и процене употребе НТГ у изборном процесу.

¹⁹ „Употребљивост” се дефинише као анализа једноставности употребе и лакоће учења о примени технологије.

²⁰ Ревизија је евалуација система којом се проверава да ли су испуњени претходно утврђени критеријуми или не. Резултат те евалуације може да буде извештај о ревизији или сертификат.

2.3. Улога различитих аналитичара мисија за посматрање избора

Ако је потребно и ако је могуће, ангажује се аналитичар НТГ за мисију за посматрање избора. Аналитичар НТГ треба да буде у стању да информише чланове мисије и пружи додатне смернице о околностима које захтевају посебну пажњу. Сви чланови мисије за посматрање избора треба да буду свесни тога на који начин су питања НТГ повезана са одређеним областима од интереса и да раде заједно на анализи контекста у коме се одвија примена НТГ.

Улоге различитих аналитичара мисија за посматрање избора који ће вероватно обрађивати информације у вези са НТГ у оквиру мисије описане су у наставку.

2.3.1. Аналитичар нових технологија гласања

Аналитичар НТГ има водећу улогу у посматрању и процењивању употребе НТГ у изборном процесу и импликација њихове употребе за целокупан процес. Главни задатак те особе је да схвати како НТГ треба да функционишу и како функционишу у пракси, те да их систематски анализира у складу са седам наведених принципа. То подразумева процес спровођења гласања, начин бројања гласова и начин преноса гласова или резултата гласања на статистичку обраду на централном нивоу. У неким случајевима, то може да обухвата и електронску идентификацију бирача. Такође је потребно знати какав се софтвер и хардвер користе у свакој фази процеса. Међутим, та улога захтева велику стручност у области информационих технологија, искуство у области безбедности рачунара у изборним системима и информисаност о политици примене НТГ, како би се правилно анализирали сви аспекти НТГ. Аналитичар мора и да поседује напредне вештине извештавања. У случајевима у којима је мисији за посматрање избора потребно специјализовано знање о техничком или политичком аспектима НТГ, мисија за посматрање избора може да ангажује више аналитичара НТГ како би се покрили сви аспекти.

Аналитичар нових технологија гласања треба да буде спреман да информише о систему остале чланове главног тима мисије за посматрање избора, као и дугорочне и краткорочне посматраче, и да утврди најважнија питања за посматрање. Поред тога, аналитичар блиско сарађује са члановима главног тима који су наведени у наставку, како би анализирао контекст у коме се користе НТГ и дао свој допринос изради образаца за посматрање избора.

2.3.2. Правни аналитичар

Правни аналитичар је задужен за анализу и процену уставних и законских одредби у вези са употребом НТГ. То треба да буде саставни део шире процене правног оквира која се спроводи у оквиру сваке мисије за посматрање избора. Методологија процене правног оквира којим су регулисани избори у целини описана је у „Смерницама за анализу правног оквира за изборе“ ОДИHR-а.²¹

21 „Guidelines for Reviewing a Legal Framework for Elections“, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, јануар 2011, <<http://www.osce.org/odihr/elections/13960>>.

Правни аналитичар се, између осталог, бави и неким питањима из овог приручника, јер многа питања која се односе на практичну примену, на пример сертификација, провере и транспарентност, морају да буду и законски регулисана. Стога правни аналитичар мора блиско сарађивати са аналитичарем НТГ.

2.3.3. Аналитичар избора

Аналитичар избора је задужен првенствено за процену рада тела изборне администрације. То обухвата и употребу НТГ у изборном процесу. Иако се од аналитичара избора не би нужно очекивало да поседује техничку стручност у области НТГ, та особа мора да буде упозната са релевантним питањима и како та питања утичу на целокупно спровођење избора.

2.3.4. Политички аналитичар

Политички аналитичар је главна особа у мисији за посматрање избора за контакт са политичким партијама и кандидатима и такође одржава контакте са домаћим посматрачима и организацијама цивилног друштва. Према томе, тај аналитичар је у доброј позицији за прикупљање информација и анализирање ставова различитих политичких актера о НТГ и за процену њиховог поверења у ту технологију.

2.3.5. Медијски аналитичар

Медијски аналитичар обавља квантитавно и квалитативно праћење медија за мисију за посматрање избора и одржава редовне контакте са електронским и штампаним медијима. Тај аналитичар, посебно у мисијама за процену избора мањег обима, налази се у позицији у којој може да подржи рад аналитичара нових технологија гласања на посматрању става и мишљења јавности о примени електронског гласања на изборима. У ситуацијама у којима се НТГ први пут уводи у изборни процес, праћење медија може да има важну улогу у процени додате вредности коју има употреба НТГ.

2.3.6. Координатор дугорочних посматрача

Координатор дугорочних посматрача је члан главног тима који прикупља и анализира информације из различитих подручја које прикупљају дугорочни посматрачи, укључујући информације које се односе на примену НТГ и ставове о НТГ. Координатор дугорочних посматрача може да задужи дугорочне посматраче да прате одређене аспекте на регионалном и локалном нивоу. Ово је посебно корисно у земљама у којима се користе разне врсте НТГ у различитим подручјима на истим изборима.

2.4. Кодекс понашања за посматраче избора ОЕБС/ОДИHR-а

Важно је нагласити да, у складу са Кодексом понашања за посматраче ОДИHR-а, сви чланови мисије за посматрање избора морају избегавати мешање у изборни процес. Конкретно, то значи да мисија за посматрање избора не може да потврди да систем НТГ ради исправно, јер је то улога националних органа. Немешање такође значи да посматрачи не смеју да дају савете или сугестије члановима органа за спровођење избора или кандидатима и да не смеју да изражавају своје личне ставове о НТГ које се користе у изборном процесу. Посматрачи никад не смеју да рукују уређајима или опремом НТГ на начин који се може погрешно протумачити као неовлашћена употреба, нити треба да раде неовлашћене тестове, покушавају да „хакују“ систем или на други начин угрозе непристрасност и непристрасан приступ мисије за посматрање избора.²² Поред тога, посматрачи треба да пазе да не прекрше тајност гласања када покушавају да добију информације о НТГ.

²² „Хаковање“ је активност чји је циљ откривање и искоришћавање слабости у рачунарском хардверу, софтверу или рачунарским мрежама, што би могло да омогући неовлашћено коришћење система.

Уништени чврсти дискови на којима су били шифровани гласови у Естонији, 2011.

3.

Анализа контекста нових технологија гласања – посматрање од стране главног тима мисије за посматрање избора

3.1. Одлучивање о томе да ли и како увести НТГ

Као и свака промена у изборном процесу, НТГ се не уводе и не користе изоловано. Мисија за посматрање избора треба да узме у обзир контекст и разлоге за примену електронског гласања. Мисија за посматрање избора посебно треба да установи које је изазове или проблеме потребно решити употребом НТГ. Поред

евидентирања предности НТГ које истичу саговорници, мисија за посматрање избора испитаће и друге мотиве за коришћење нових технологија.

Мисија за посматрање избора такође треба да размотри процес одлучивања о употреби НТГ. Значајне промене у изборном процесу могу да утичу на права бирача, доведу до великих трошкова и далекосежно утичу на поверење јавности у процес. Према томе, такве промене се обично уводе после пажљивог истраживања и широке јавне дебате, поред расправа у оквиру националних законодавних тела. Мисија за посматрање избора треба да размотри како је организована јавна расправа и у којој мери је та расправа омогућила да се чују различита мишљења. Важно је навести да ли су консултоване све политичке партије, групе из цивилног сектора и релевантни стручњаци и у којој мери су њихове примедбе, ако их је било, узете у обзир.

Други аспект одлуке да се користе НТГ јесте степен сагласности међу политичким партијама. Противљење коришћењу НТГ може да указује на неповерење у технологију или у способност чланова органа за спровођење избора за руковање НТГ. Одлука о приговорима неких партија или важених сегмената цивилног сектора могла би да смањи поверење јавности у целокупан изборни процес.

Мисија за посматрање избора затим треба да размотри начин на који су НТГ употребљене у пракси. Одлука о примени НТГ може да доведе до потешкоћа у погледу испуњавања изборних рокова. Често се одлуке о примени НТГ доносе непосредно пре расписивања избора, тако да је мало времена за одговарајућу припрему тако сложеног подухвата. Постепено увођење НТГ за време реализације малих, регионалних пилот пројеката који подразумевају тестирање и постепено ширење примене НТГ током неколико изборних циклуса може да послужи за утврђивање и корекцију проблема и може да помогне да јавност стекне поверење у технологију.

Такво постепено увођење се може спровести, на пример, кроз тестирање на необавезујућим изборима, у неколико општина током локалних избора или на ограниченом броју бирачких места на националним изборима. Примена НТГ у великом обиму у једном изборном циклусу, опет, повећава ризик за изборни процес. Мисије за посматрање избора треба да правилно испитају мотиве за увођење НТГ у великом обиму и да ли ти мотиви произилазе из конкретних изборних потреба, интереса добављача или других разлога. Поред тога, одлуке о примени НТГ не треба да буду одмах применљиве на следећим изборима, како би се дало времена за обављање студија изводљивости, набавку, планирање, тестирање, процену, сертификацију, едукацију бирача, изградњу поверења јавности и примену.

Информисаност шире јавности о информационој технологији и способност да се она користи без потешкоћа важни су фактори приликом увођења НТГ, посебно ако неће бити папирних гласачких листића као алтернативне опције. На пример, ако се банкомати не користе у великој мери или се користе само у

градским срединама, онда би технологија гласања применом екрана осетљивих на додир могла да збунује бираче. Други показатељ информатичке писмености јавности јесте проценат становништва које поседује рачунар и има приступ интернету. Рачунарска неписменост може да значи да је великом броју бирача потребна помоћ, што би могло да негативно утиче на тајност њиховог гласања или њихову способност слободног избора. Други ризик је тај што би технологија могла да уплаши неке бираче и доведе до тога да не гласају.

Мисија за посматрање избора такође треба да размотри могући утицај одабраних НТГ на бирачко тело у целини, као и на одређене групе бирача. НТГ могу да постану препрека за све бираче у случају техничких проблема и проблема употребљивости, када се даје приоритет безбедности и трошковима у односу на употребљивост или једноставно када има превише бирача који гласају на истим уређајима. У таквим случајевима, процес гласања може да буде компликован, да траје дуже и да доведе до дугог чекања. Такође, ако бирачи верују да систем омогућава да други знају како су они гласали или ако систем повећа сложеност процеса гласања, мања је вероватноћа да ће бирачи остварити своје право гласа. Исто тако, НТГ пружају могућност да се побољша приступ за особе са инвалидитетом или говорнике мањинских језика, али ако се не примени пажљиво, технологија може да буде препрека за њихово учешће.

Пошто размотри горе наведена питања, мисија за посматрање избора може да спроведе целокупну процену одлуке о томе да се користе НТГ. Може се утврдити у којој мери је та одлука одраз стварних потреба, да ли је заснована на детаљној студији и јавној расправи, да ли је резултат консензуса или је постојало снажно противљење, да ли се НТГ уводе постепено, или пак на брзину, у којој мери бирачи лако користе технологију и какав је утицај на бирачка права. Та процена ће бити корисна за оцењивање ефекта увођења НТГ на поверење јавности у изборни процес у целини, а то је питање о којем мисија за посматрање избора треба да разговара са свим саговорницима.

Могућа питања:

- ☞ Који су били разлози за увођење НТГ? Који су били проблеми или изазови које је технологија требало да решава?
- ☞ Да ли је одлука о увођењу НТГ донета после спровођења студије изводљивости? Ако јесте, која је група/групе спроводила студије? Која су питања била обухваћена? Да ли је урађена анализа трошкова и користи? Да ли су извештаји објављени?
- ☞ Колики је био обим јавне расправе? Да ли су групе цивилног друштва и академска заједница могле да дају свој допринос на сврсисходан начин? Који су њихови ставови о увођењу НТГ и у којој мери су њихове примедбе узете у обзир?

- ⊖ Да ли је постојао консензус међу политичким партијама или је било већег противљења? Да ли све стране сматрају да су њихове примедбе биле адекватно размотрене?
- ⊖ Да ли су НТГ увођене постепено, на пример кроз пилот пројекте? Ако јесу, колико је таквих пројеката спроведено? Да ли су спроведени на стварним и правно обавезујућим изборима? Има ли информација о томе у којој мери су пилот пројекти или тестирања били аутентични и реалистични? Ако су НТГ уведене у широком обиму, шта је био разлог за то? У којој мери су лекције научене на основу пилот пројекта интегрисане у накнадне примене НТГ у земљи?
- ⊖ У којој мери су бирачи упознати са новим информационим технологијама генерално, као што су банкомати, рачунари и интернет? Да ли су рађене студије о информатичкој писмености шире јавности?
- ⊖ Како систем утиче на процес гласања потенцијално угрожених група бирача? Какви су ставови старијих бирача, жена, националних мањина или бирача са инвалидитетом? Да ли постоји мања или већа вероватноћа да ће те групе бирача гласати као резултат увођења НТГ?
- ⊖ Колико јавност има поверење у НТГ? Да ли су НТГ подједнако поуздане као и систем које допуњују или замењују?
- ⊖ Који прописи се примењују да би се спречили могући сукоби интереса између добављача, сертификационих тела и чланова органа за спровођење избора? Да ли постоји етички кодекс којим се спречава пристрасно одлучивање или прихватање било какве финансијске противречности између добављача и службеника?

3.2. Правни контекст

У овом одељку се посебно бавимо питањима да ли се правним оквиром обезбеђује да употреба НТГ буде у складу са основним обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а и другим међународним добрим праксама за демократске изборе и да ли је употреба НТГ у складу са тим принципима и националним законодавством.

Главни задатак мисије за посматрање избора јесте да разуме како је примена НТГ регулисана за изборе који се посматрају. То захтева пажљиво испитивање уставних захтева, закона и прописа којима се уређују избори. Биће можда потребно анализати и друге законе, као што су закони који се односе на заштиту података. Треба размотрити и судске спорове из прошлости, у вези са НТГ, и релевантну судску праксу.

Сами избори се могу детаљно регулисати првенствено изборним законима или пак правни оквир може да садржи само општа правила, остављајући изборном органу да донесе детаљне обавезујуће прописе. Иако друга варијанта има предност у смислу флексибилности, њома се даје превише простора за прилагођавање

изборне процедуре потребама технологије, уместо да буде обрнуто, а могу се и заобићи важне заштитне мере ако нема довољно времена због кашњења у примени система НТГ. Такође не смеју да постоје битни недостаци у правном оквиру; на пример, треба да буде јасно који кораци се предузимају ако НТГ делимично или у потпуности не функционишу на једном бирачком месту и више њих.

Други кључни задатак је испитати да ли изборна регулатива јасно дефинише, у најмању руку, принципе тајности, једнакости, универзалности, транспарентности, одговорности и интегритета резултата. Једнакост права гласа и тајност гласања гарантована је уставима у многим државама учесницама. Ако су потребне посебне одредбе да се обезбедило да системи НТГ гарантују поштовање тих принципа, било би најбоље да се те одредбе уведу у изборно законодавство. Према томе, мисија за посматрање избора треба да потврди да правни оквир прописује једнакост права гласа и тајност гласања и да процени да ли су одредбе које се односе на НТГ у складу са тим захтевима, као и да ли регулише употребу НТГ на сличан начин као и гласање на папиру. Као такав, закон треба да јасно дефинише и регулише све фазе коришћења НТГ у изборном процесу, укључујући дистрибуцију, постављање, покретање, функционисање, заустављање и затварање система, као и складиштење, бројање и статистичку обраду гласова. Као и код гласања на папиру, законом се морају прописати јасни критеријуми за утврђивање валидности електронског гласачког листића, посебно у случајевима квара система НТГ.

Изборним законодавством такође треба уредити начин на који систем НТГ може да обезбеди поштено бројање гласова. То значи да, у случају судског оспоравања или провере резултата, систем НТГ треба да пружи могућност поуздане провере гласова датих електронским путем. Као што је наведено, могућност поновног ручног бројања евиденције на папиру може да буде средство провере, ако системи функционишу у контролисаном окружењу. Да би то имало смисла, закон треба да предвиђа да евиденцију на папиру проверава бирач и да евиденција буде задржана у систему (VVPAT). Законом треба да се одреди ко може да захтева поновно бројање и у којим околностима.

Друга важна ствар је на који начин је прописано поштовање принципа одговорности у изборном законодавству и изборним прописима. Ако НТГ садржи технологију коју обезбеђују приватни добављачи, законима треба уредити одговорност добављача да би се обезбедило да нема сивих зона у којима би добављачи могли да, на незаконит начин, преузму улоге поверене државним органима. Приватни извођачи или добављачи не смеју да замене ниједну релевантну функцију изборне администрације, која мора да задржи потпуну контролу над изборним процесом. Слично томе, сертификациона тела се морају сматрати потпуно одговорним како би испуњавала своје обавезе.

Законом такође треба одредити степен приступа посматрача, политичких партија и бирача. Мисија за посматрање избора треба да размотри да ли закон омогућава посматрачима, на адекватан и одговарајући начин, да приступе систему у складу са принципом транспарентности. Приступ се може обезбедити кроз

могућност безбедносног тестирања НТГ (када стручњаци покушавају да утврде безбедносне слабости или друге недостатке, без претходно припремљеног плана) и прегледа документације, као што су студије изводљивости, материјал за набавке, приручници, извештаји о евалуацији и сертификацији, изворни код²³ или електронска евиденција о систему.

Што се тиче безбедности НТГ, важно је знати да ли су и које одредбе предвиђене у кривичном закону за нападе на ИТ системе, као и да ли постоје посебне одредбе за нападе на ИТ системе који се користе за потребе избора.

Мисија за посматрање избора треба да обрати посебну пажњу на процену правног оквира за разматрање приговора и жалби, као и да посматра функционисање тог процеса приговора и жалби у пракси, укључујући случајеве судског оспоравања који се односе на питања НТГ. Таква оспоравања се могу односити на коришћење самог система у процесу гласања и бројања гласова или на друге елементе процеса, као што је сертификација система или шта се догађа ако систем НТГ не функционише. Иако НТГ омогућавају брзо извештавање о резултатима, због тога не треба искључити могућност жалби на одлуке или оспоравања резултата, а то право треба на одговарајући начин узети у обзир приликом одређивања законских рокова.

У случају судског оспоравања резултата, треба да постоје смернице о томе који је правни основ за поновно бројање гласова и које тело је овлашћено да наложи поновно бројање гласова. Поновно бројање се може захтевати ако постоји приговор у којем се тврди да постоји доказ о нерегуларности или квару који су могли да утичу на резултате.

Ако је евиденција на папиру сачувана у систему НТГ, законским одредбама треба прописати прегледање случајно изабраног узорка резултата електронског гласања и гласања на папиру, барем на статистички значајном проценту бирачких места, као додатно средство провере резултата. Такве провере/прегледи треба да буду отворене за посматраче. Грешке у систему, неисправност штампача или намерне малверзације могу довести до ситуација у којима се, приликом поновног ручног бројања или провере, електронска и папирна евиденција не подударају. У случају неподударања, за које се чини да није прости резултат људске грешке током поновног ручног бројања, у закону треба јасно навести како неподударање утиче на резултате и да ли се неки део резултата мора прогласити неважећим. Правни оквир којим се уређује судско оспоравање изборних резултата треба да одговори на питање да ли се даје предност евиденцији на папиру или електронској евиденцији у случају спорова.²⁴

23 Изворни код је текст који се може читати на одређеном рачунарском језику који се лако може превести у скуп рачунарских упутстава, тј. извршни програм.

24 Предност углавном треба дати евиденцији на папиру. Главни нагласак треба ставити на обезбеђивање да се на основу евиденције на папиру и електронске евиденције дође до истих резултата. Ако постоји сумња, треба размотрити понављање избора.

Ако је законом предвиђено да средство провере интегритета резултата буде неко друго, а не поновно ручно бројање или ручна провера резултата, мисија за посматрање избора мора пажљиво проценити да ли механизам у потпуности гарантује интегритет резултата, без угрожавања тајности гласања.

Конечно, мисија за посматрање избора треба да размотри питања у вези са заштитом података. У ставу 24. Документа ОЕБС-а из Москве из 1991. године признато је право на приватност. То је посебно релевантно у технолошким применама, у којима идентитет бирача може да буде забележен на неки начин, на пример у процесу гласања путем интернета. Мисија за посматрање избора треба да утврди који захтеви у погледу заштите података постоје и да ли систем НТГ испуњава ове захтеве, укључујући могуће посебне захтеве за системе који обрађују осетљиве податке о личности, као што је политичко мишљење бирача. Поред тога, мисија за посматрање избора треба да покуша да процени да ли су користи од употребе НТГ сразмерне додатној користи за изборни процес, посебно када се дају подаци о личности. Стандарди заштите података изискују да сваки бирач буде информисан о постојању аутоматске обраде, врсти података који се прикупљају и идентитету прикупљача података, да се подаци обрађују само у вези са конкретним изборима и да се не користе у друге сврхе, као и да се не чувају дуже него што је неопходно (тј. да се униште након окончања процеса приговора и жалби).

Могућа питања:

- ⊖ Како закон дефинише и уређује примену НТГ? Да ли су закони и/или прописи којима се уређују избори довољно детаљни тако да пружају јасне смернице о свим питањима у вези са НТГ?
- ⊖ Да ли је употреба НТГ претходно судски оспоравана? Ако јесте, по којим основама и како су решени ти случајеви?
- ⊖ Да ли закон у потпуности предвиђа једнакост права гласа и тајност гласања? Да ли су законске одредбе које се односе на НТГ у складу са тим принципима? На пример, да ли закон пружа бирачу могућност да задржи неки документ или податке који би бирачу омогућили да докаже садржај гласања када је на то присиљен и да ли се у процесу провере повезују бирачи са гласовима?
- ⊖ Да ли је законодавство средство за потпуну проверу да ли резултати представљају аутентичан избор бирача?
- ⊖ Да ли се законодавством захтева да се у систему НТГ сачува евиденција на папиру о гласању? Ако је тако, да ли ту евиденцију проверава бирач, односно да ли постоји VVPAT?
- ⊖ Које су законске одредбе о провери евиденције на папиру коју врши бирач? Да ли се та провера спроводи аутоматски или на захтев? Да ли закон дозвољава да се евиденција на папиру, коју проверава бирач, узме у обзир приликом поновног бројања? Која се евиденција, електронска или она на папиру, сматра правно обавезујућим гласом?

- ⊖ Да ли законодавство адекватно дефинише одговорност изборне администрације, регулаторних тела и добављача који учествују у набавци система НТГ, као и управљање и надзор над тим системима?
- ⊖ У којој мери закон захтева да се документују поступци изборне администрације у вези са електронским системом гласања?
- ⊖ Да ли је законом утврђено шта се дешава ако НТГ не функционишу исправно?
- ⊖ На који начин закон обезбеђује посматрачима приступ НТГ? Да ли је посматрачима одобрен приступ документацији која се односи на НТГ? Постоје ли ограничења? Да ли посматрачи по закону имају право да добију изворни код, као и извештаје о сертификацији и провери?
- ⊖ Да ли законске одредбе које се односе на приговоре и жалбе омогућују ефективно разматрање приговора и жалби везаних за НТГ? Ко има право да поднесе жалбу у вези са употребом НТГ? Шта се може сматрати доказом? Да ли закон предвиђа поновно ручно бројање случајног узорка гласова? Под којим околностима?
- ⊖ Који су законски захтеви за заштиту података? Да ли су изборне процедуре у складу са тим захтевима, нарочито у процесу обраде осетљивих података?
- ⊖ Да ли правни оквир предвиђа извршиве санкције због напада на систем НТГ?
- ⊖ Да ли правни оквир предвиђа одговарајуће временске оквире за кључне одлуке које се односе на НТГ, укључујући набавку и тестирање?

3.3. НТГ и изборни систем

Мисија за посматрање избора треба да анализира основне податке о томе у којој ће се мери НТГ користити на изборима. Ако се НТГ користе на бирачким местима, важно је знати колико бирачких места је опремљено уређајима за НТГ, где се ти уређаји налазе, колико бирача је обухваћено и да ли ти бирачи представљају неку одређену групу (на пример, националну мањину или особе са инвалидитетом). Такође је важно знати да ли ће бирачи у изабраним подручјима користити искључиво НТГ, односно да ли ће бити у могућности да користе папирне гласачке листиће. Сличне информације се прикупљају ако се користе интернет или друга метода електронског гласања на даљину.

Други иницијални задатак мисије за посматрање избора јесте да проучи изборни систем и његов утицај на могућу примену НТГ. Код парламентарних избора који се спроводе у читавој земљи, пропорционални систем са затвореним листама може захтевати само једну врсту гласачких листића које ће користити сви бирачи. Систем преференцијалних листа омогућава бирачима да бирају једног или више кандидата на листи или чак на више листа. Систем заснован на изборним јединицама, било да се ради о једном или више мандата, захтева различите гласачке листиће за сваку изборну јединицу. Вишеструки избори који се спроводе истовремено, као што су локални и регионални избори, захтевају више

електронских гласачких листића за сваку изборну јединицу. Све то би утицало на степен једноставности примене НТГ.

Без обзира на релативну сложеност система, важно је да сваки бирач у датој изборној јединици добије тачан гласачки листић или више њих. То је као код избора који се спроводе на папирним гласачким листићима, уз кључну разлику да се НТГ морају унапред програмирати за сваку врсту гласачког листића, за сваке изборе. Гласачки листић може да се постави у систем помоћу различитих техничких средстава и то може да буде на централном или на нижем нивоу. Важно је имати у виду чињеницу да постављање података у систем подразумева одређене ризике за рачунарску безбедност и да то треба урадити према унапред утврђеном протоколу који је доступан посматрачима.

Поред безбедности система, врста потребног гласачког листића такође утиче на његов изглед. За разлику од папирних гласачких листића, чија величина није ограничена, ширина екрана рачунара ограничава број опција које се могу приказати истовремено.

Обема темама се детаљно бавимо у следећем одељку.

Могућа питања

- ☞ У којој се мери НТГ користе на изборима? Ако се НТГ користе на бирачким местима, који је проценат бирачких места на којима ће се користити НТГ и који је проценат бирачких места на којима ће се користити гласање на папиру (или и једно и друго)?
- ☞ Да ли ће бирачи на бирачким местима на којима се користе НТГ уређаји бити у могућности да гласају на папирним гласачким листићима, ако преферирају ту методу?
- ☞ Ако се користе технологије за гласање путем интернета или електронско гласање на даљину, који ће проценат бирача имати приступ тој технологији? Да ли је та употреба ограничена на неко географско подручје или групу бирача (на пример, на неку националну мањину или особе са инвалидитетом)?
- ☞ Које су импликације постојећег изборног система за НТГ?

3.4. Политичке партије, цивилно друштво и медији

Ставови политичких партија о увођењу НТГ важан су показатељ поверења јавности. Најбоље би било да мисија за посматрање избора тражи ставове свих партија које имају своје кандидате на изборима, а ако то није могуће због великог броја партија, мисија за посматрање избора треба нарочито да разговара о питањима НТГ са партијама које имају своје представнике у парламенту или са већим партијама на власти и у опозицији. Разлози за подршку електронском гласању или пак противљење том начину гласања су важни за разумевање

целокупног контекста. Политичку странку такође треба питати које кораке је предузела, ако јесте, изборна администрација или други органи у циљу решавања њихових примедби и брига. Такође треба разговарати о поверењу партија у професионалну стручност и објективност изборне администрације, које се може разликовати од поверења у саме НТГ.

Други извор информација за мисије за посматрање избора јесу групе цивилног друштва. Домаће групе посматрача могу да посматрају коришћење НТГ и могу да имају јавне ставове у том смислу. У неким земљама, мале групе чланова академске заједнице или ИТ стручњака могу да буде активне у вези са том темом, а мисије за посматрање избора треба да их питају за њихове ставове. Тамо где то није случај, мисија за посматрање избора треба да покуша да разговара са релевантним ИТ стручњацима, јер ће то често бити корисно за стицање увида у општи контекст у којем се уводи систем, укључене добављаче и рачунарску писменост јавности.

Мисија за посматрање избора треба да процени у којој мери политичке партије и групе цивилног друштва прате употребу НТГ. Ако изгледа да су поприлично неактивне, то може да буде показатељ укупног поверења, али може да буде и резултат ограничења за посматрање или недостатак стручности. Мисија за посматрање избора треба да пита да ли су партије, домаћи посматрачи или други тражили приступ неком аспекту процеса и, ако јесу, које провере су могли да спроведу и које информације нису могли да добију, ако је такав случај. Мисија за посматрање избора такође треба да установи да ли су те групе могле да добију приступ свој траженој документацији, укључујући документацију о систему, извештаје о сертификацији и изворни код.

Такође је корисно пратити да ли је коришћење НТГ једно од питања у кампањи и у којој мери се јавно расправља о тој теми. Праћење медија у оквиру мисије за посматрање избора може да буде извор статистичких података о извештавању разних медија о тој теми и о количини материјала за едукацију бирача у медијима, укључујући њихово ширење путем медија.

Друго релевантно питање може да буде степен приступа интернету и његовог коришћења у земљи. Степен слободног коришћења интернета је важно контекстуално питање. Ако су политичке информације цензурисане или су одређени веб-сајтови недоступни, то може да утиче на перцепцију јавности о употреби рачунарске технологије у изборном процесу.

Могућа питања

- ☉ Какви су ставови политичких партија о увођењу и употреби НТГ? Да ли се нека политичка партија противила увођењу? Ако јесте, да ли и даље имају исти став? Који су разлози наведени за противљење? Да ли је коришћење НТГ једно од питања у кампањи?
- ☉ У којој мери су политичке партије и кандидати упознати са НТГ?

- ⊖ Какви су ставови домаћих посматрачких организација?
- ⊖ Да ли су политичке партије, кандидати и домаће групе посматрача посматрали неке од аспеката НТГ?
 - › Ако нису, зашто?
 - › Ако јесу, шта су закључили?
 - › Да ли је постојао неки аспект процеса или нека документација којима нису могли да приступе?
- ⊖ Какви су ставови ИТ стручњака и чланова академске заједнице?
- ⊖ У ком се обиму јавна расправа бавила питањима у вези са НТГ? У којој мери је та расправа медијски пропраћена?

(ОБСРОБЕРТ КРИМЕР)

Члан бирачког одбора показује технологију скенирања гласачких листића у Руској Федерацији, 2011.

4.

Процена нових технологија гласања – рад аналитичара нових технологија гласања

Примарна улога аналитичара НТГ у оквиру мисије за посматрање избора јесте да процени употребу НТГ у изборном процесу. Поред сарадње са другим члановима главног тима у процени контекста, аналитичар се детаљно бави разним аспектима НТГ, што изискује техничку стручност у области информационе технологије и рачунарске безбедности.

4.1. Набавка и стицање НТГ

Једно од питања које аналитичар нових технологија гласања разматра је начин на који се технологија набавља и стиче. Иако мисија за посматрање избора не утврђује да ли је изабран „најбољи систем“, процес избора одређеног система може да пружи важне контекстуалне информације.

Државе учеснице ОЕБС-а су стекле своје системе НТГ на различите начине. У неким случајевима, државни органи су сами израдили технологију, често у сарадњи са приватним или јавним предузећем. У другим случајевима, државни органи су купили или изнајмили системе од специјализованих приватних добављача. Без обзира на извор, треба узети у обзир знање и искуство добављача или програмера. Ако добављач има мало искуства са НТГ или ако су претходна искуства показала озбиљне недостатке у технологији добављача или њеној примени, онда може да постоји разлог за забринутост. Везе између добављача и било које политичке партије или државног службеника или други фактори који могу да доведу у сумњу неутралност добављача, могу да указују на нерегуларан процес набавке.

Други важан фактор који треба размотрити јесте целокупна транспарентност процеса избора. Критеријуме коришћене приликом избора одређене врсте система треба јасно одредити пре избора и објавити. То подразумева не само техничке критеријуме, него и критеријуме за куповину и набавку. Мисија за посматрање избора треба да покуша да одреди да ли је постојао отворени поступак конкурентног надметања, који је заснован на претходно утврђеним и објављеним критеријумима. Ако таквог поступка није било или ако постоје показатељи да су критеријуми „прилагођени“ неком конкретном добављачу, мисија за посматрање избора то мора имати у виду.

Могућа питања:

- Ко је направио и произвео НТГ?
- Ко је власник НТГ? Колико је трајање уговора између тела за управљање изборима и добављача? Да ли уговор предвиђа накнаду за безбедност или одржавање или трошкове складиштења података, који доводе до високих дугорочних трошкова? Ко је одговоран за решавање евентуалних инцидената на дан избора: тело за управљање изборима или добављач?
- Поред испуњавања техничких захтева и захтева у погледу процеса набавке, да ли је изабрани добављач имао претходно искуство са електронским системима коришћеним на изборима? Које претходно искуство је процењено као позитивно или негативно?
- Да ли добављач или програмер има неке везе са неким политичким партијама, кандидатима, политичким личностима или државним службеницима? Ако има, да ли су саговорници изразили забринутост због тих веза?

- ☉ Када се све фазе процеса сагледају у целини, да ли је процес био транспарентан и предмет јавног надзора?
- ☉ Да ли је процес избора био отворен тако да су сви добављачи имали могућност да учествују, односно да ли се чини да је процес „прилагођен” неком одређеном добављачу?

4.2. Улога изборне администрације у употреби НТГ

Важно питање за мисију за посматрање избора јесте анализа тога да ли тело за управљање изборима има потпуну контролу над применом система НТГ и његовим управљањем. С обзиром на то да су НТГ међусобно повезане са неколико аспеката изборног процеса (укључујући не само гласање, већ и регистрацију партија и кандидата, статистичку обраду резултата, регистрацију бирача и одржавање бирачких спискова и информисање), изборна администрација треба да посматра НТГ као саставни део изборног процеса, а не као опцију која се поверава техничарима или другим институцијама.

Мисија за посматрање избора треба да утврди која тела изборне администрације су задужена за доношење прописа о НТГ, за програмирање и управљање системом, као и за обезбеђивање надзора над интегритетом изборног процеса.

У неким системима изборне администрације, сви задаци могу да буду у јединственом хијерархијском систему са једним највишим телом, као што је централна изборна комисија. У другим системима, ти задаци би могли да буду подељени на децентрализован начин, са једним телом (на пример, министарством) које је задужено за доношење прописа, док су локални органи задужени за покретање и функционисање система, а треће тело је задужено за то да примена НТГ буде у складу са законом. Иако таква структура може да кореспондира оној која се користи за спровођење избора путем гласања на папиру, могу постојати и битне разлике, које треба истаћи приликом коришћења система НТГ.

Мисија за посматрање избора такође треба да идентификује структуре, као што су одељења или јединице, у оквиру сваког тела изборне администрације које имају главну одговорност за питања НТГ и њихова задужења. Било би корисно утврдити да ли се те структуре баве искључиво питањима НТГ или се баве и другим питањима, као што су бирачки спискови, производња материјала за едукацију бирача или ИТ управљање за тело изборне администрације. Ако то нису структуре које се баве само питањима НТГ, постоји могућност да постану преоптерећене пошто преузму додатно задужење да се баве питањима НТГ.

4.2.1. Реструктурирање процеса гласања

Правилно планирање је предуслов за успешно спровођење избора, посебно ако се користе НТГ. Поред техничких спецификација за саму технологију, изборна администрација треба да размотри реструктурирање процеса гласања како би експлицитно узела у обзир коришћење НТГ као суштинског елемента, посебно када се те технологије уводе први пут. Може се јавити потреба за изменама у процедурама гласања унапред, штампања бирачког материјала, постављања гласачких кабина, идентификације бирача и у другим елементима. Ако се управљање процесом гласања не преиспитује и не мења, то може да има неочекиване последице за изборни процес. На пример, могу да настану дуги редови услед недовољног броја НТГ уређаја или ако је бирачима потребно више времена да гласају користећи уређаје него што је очекивано. Спајање бирачких места да би се поставио ограничени број електронских уређаја за гласање може да створи проблеме са бирачким списковима или да збуни бираче у вези са локацијама на којима треба да гласају.

4.2.2. Вишеструки канали гласања – интегрисање процеса електронског гласања и гласања на папиру

Сложеност целокупног процеса гласања може се повећати када се НТГ користе паралелно са системима гласања на папиру, што је често случај. Коришћење вишеструких метода (или „канала”) гласања ће у одређеној мери утицати на набавку и дистрибуцију изборних материјала, вођење бирачких спискова, упутства за чланове бирачких одбора, обуку, едукацију бирача и статистичку обраду резултата.

Мисија за посматрање избора мораће да се увери да доступност вишеструких канала гласања не ускраћује гласачко право, да не дозвољава бирачима да гласају само једном или да их не присиљава да користе електронски систем против њихове воље. То захтева комуникацију између канала. На пример, мора да постоји систем који спечава бираче да гласају и путем интернета и на папиру. У системима у којима гласање на папиру законито поништава и замењује гласање обављено путем интернета, мисија за посматрање избора треба да провери да ли је поништавање електронских гласова или дуплих електронских гласова обављено правилно и пре бројања гласова. То треба урадити тако да се садржај гласања не може повезати са бирачем. Ако се тај механизам примени на дан избора, посматрачи треба да га пажљиво процене.

Када се ради о статистичкој обради и објављивању резултата у случају избора на којима се користе вишеструки канали гласања, мисија за посматрање избора мора да идентификује метод за пренос резултата у систему гласања на папиру и употребом НТГ и како ће се различите групе резултата објединити. Ако се подаци из процеса у којем се користе НТГ и гласање на папиру преносе на различите начине, онда бити потребно да се, у неком тренутку, подаци обједине.

Да би се обезбедила транспарентност статистичке обраде података, важно је да политичке партије, кандидати и посматрачи могу да провере да ли су резултати са бирачких места тачно статистички обрађени на вишим нивоима изборне администрације. То захтева да систем статистичке обраде обезбеди јасне, детаљне информације које су брзо и јавно доступне. Сложеност примене вишеструких система или кашњења у извештавању до којих због тога долази, не би требало да се користе као изговори за непружање адекватних информација.

4.2.3. Надзор

Пошто идентификује управљачке структуре за коришћење НТГ, мисија за посматрање избора треба да проучи како се управљање технологијом и надзор над њом одвија у пракси. Улоге и задужења сваког нивоа изборне администрације треба да буду јасни члановима органа за спровођење избора, а мисија за посматрање избора треба да провери да ли сваки ниво добија неопходне материјале, инструкције, обуку и финансијска средства на време. Мисија за посматрање избора такође треба да провери у којој мери постоје интерни капацитети за управљање НТГ и/или да ли постоје ефикасни механизми надзора како би свако тело изборне администрације извршавало своја задужења на одговарајући начин.

Поред тога, треба проценити у којој мери службеници изборне администрације разумеју технологију која се користи и потенцијалне ризике. Ако службеници верују да су питања НТГ првенствено техничке природе и да их зато треба оставити техничким стручњацима, биће мање спремни да обезбеде одговарајући надзор или предузму корективне мере уколико дође до проблема. Мисија за посматрање избора такође треба да покуша да установи шта све брине чланове органа за спровођење избора у погледу НТГ и управљању истим.

4.2.4. Управљање ризиком

Изборна администрација може да направи план за неочекиване проблеме или чак нефункционисање система НТГ, било због технолошког или људског фактора. Мисија за посматрање избора треба да процени какво планирање непредвиђених ситуација је спровела изборна администрација у вези са могућим случајевима нефункционисања система на дан избора. То подразумева да се електронски подаци чувају и поврате у случају физичког квара, као што је нестанак електричне енергије, утврђивање ко је одговоран за решавање проблема и максимално време одзива, постојање приручника за помоћ особљу на бирачком месту у решавању проблема и пружање могућности бирачима да гласају, чак и ако се систем не може оспособити да поново ради. Период гласања путем интернета се може зауставити неколико дана пре дана избора како би се бирачима омогућило гласање на папиру, уколико се током тог периода открију већи проблеми.

4.2.5. Улога добављача

Важно је да мисија за посматрање избора разуме однос између изборне администрације и добављача или других екстерних предузећа. Иако добављачи често имају одређену улогу у одржавању и ажурирању НТГ због њиховог техничког знања, чланови органа за спровођење избора одговорни су за спровођење избора и треба да имају потпуну надлежност, надзор и одговорност над техничарима. У ситуацијама када се мора у великој мери рачунати на добављаче, чак и привремено или на основу права интелектуалне својине на инсталиране производе и софтвере, посматрачи би требало да додатно процене да ли је појачано ослањање на добављаче суштински утицало на способност изборне администрације да правилно контролише одвијање гласачких процеса. Сваки показатељ да процес контролишу добављачи, а не чланови органа за спровођење избора, представља разлог за забринутост, јер може да угрози непристрасност и независност изборне администрације.

Мисија за посматрање избора треба да испита да ли су битни сегменти изборног процеса поверени добављачима и снабдевачима, који су, у таквој поставци, задужени за те сегменте. Добављач треба да буде стално одговоран за одржавање и сервисирање система. То подразумева исправљање грешака у погледу дизајна, неисправности или других проблема са НТГ. Треба да буде јасно да је улога добављача и снабдевача да помогну спровођење истинских и демократских избора. Не треба да замене било какве битне функције изборне администрације, које треба да задрже потпуну контролу над изборним процесом.

4.2.6. Обука чланова бирачких одбора

Као и код изборних система у којима се гласа на папиру, обука службеника изборне администрације веома је важна за употребу НТГ на начин који је у складу са законским и демократским принципима. Због сложености и изазова у погледу употребе НТГ вероватно ће бити потребна опсежна обука за чланове бирачких одбора. Чланови бирачких одбора морају да имају основно знање о томе како НТГ функционишу, како би могли да реагују на мање и веће техничке проблеме, да објасне технологију и одговоре на питања о коришћењу, да информирају бираче и да помогну у изградњи њиховог поверења у систем.

Мисија за посматрање избора треба да, колико је год то могуће, процени целокупну успешност обуке. Планови за обуку треба да садрже временски оквир и буџет који је неопходан за опсежну обуку, а методологија треба да буде усмерена не само на законске захтеве и процедуре, него и на оно што треба урадити у случају проблема. Мисија за посматрање избора треба да покуша да посматра обуку чланова бирачких одбора и да прегледа материјале за обуку. На тај начин може да се стекне бољи увид у процес електронског гласања, а то може да буде посебно корисно за информисање краткорочних посматрача. Посматрање обуке и преглед материјала за обуку такође може да открије недостатке у обуци,

који би могли да доведу до потенцијалних проблема на дан избора којих посматрачи треба да буду свесни.

4.2.7. Едукација бирача

Бирачи углавном треба да буду у стању да бирају и гласају без помоћи. Према томе, едукација бирача је веома важна за примену и коришћење НТГ. Мисија за посматрање избора треба да процени у којој су мери информације о систему стављене на располагање бирачима и потпуност тих информација, нарочито када се примењује нови систем или када су у постојећи систем уведене битне измене. Поред тога, таква едукација бирача треба да омогући избалансиран преглед користи и изазова код гласања употребом електронских средстава или, у случају када су доступна оба начина гласања, код гласања на папиру. Посебно треба обратити пажњу на то да ли је материјал за обуку бирача доступан и на језицима мањина.

Детаљне информације о процедурама гласања треба да буду доступне пре дана избора, у различитим врстама медија. Те информације треба да буду доступне и на бирачким местима на дан избора (ако је потребно). Поред информисања о начину коришћења НТГ, бирачи треба да буду обавештени о томе како систем функционише у целини, на који начин је обезбеђена тајност гласања и како се резултати могу поуздано проверити. С обзиром на то да ће сами бирачи често први приметити проблеме са неким уређајем, материјали за едукацију бирача треба да садрже информације о томе како да одговоре на могуће проблеме (обично је правило да информишу члана бирачког одбора).

Најбоље би било да бирач не користи електронски систем гласања први пут на дан избора. Осим постепеног приступа увођењу НТГ, успешна метода едукације бирача може да буде да бирачи на практичан начин испробају НТГ пре дана избора или симулација избора.

Могућа питања

- У којим фазама изборног процеса се користе електронска средства? Поред нових технологија које се користе у процесу гласања и бројања гласова, који ИКТ системи се користе за управљање изборним процесом? На које начине се стандардизују и тестирају интерфејси између тих система?
- Ако се користе вишеструки канали гласања, да ли је изборна администрација узела у обзир различите захтеве тих канала у погледу дистрибуције материјала, упутстава за чланове бирачких одбора и изборних рокова?
- Како се управља бирачким списковима? Да ли постоје мере за спречавање бирача да гласају више пута коришћењем различитих канала гласања?

- ⊖ Како ће се статистички обрађивати резултати гласања на папиру и електронског гласања? Да ли политичке партије, кандидати и посматрачи имају приступ резултатима у свакој фази процеса бројања гласова и статистичке обраде резултата? Да ли су објављени резултати детаљни и потпуни?
- ⊖ Да ли је употреба НТГ сразмерна вредности коју те технологије додају целокупном изборном процесу? Да ли је то разрађено у студији изводљивости пре одлучивања о коришћењу тих технологија?
- ⊖ Које се мере примењују да би се обезбедила тајност гласања?
- ⊖ Како НТГ решавају ситуацију када је кандидат брисан са бирачког списка или одустаје од гласања?
- ⊖ У случају гласања путем интернета, како могу да гласају бирачи који нису у земљи (укључујући регистрацију, добијање средства за идентификацију бирача, итд.)?
- ⊖ Како је управљање НТГ структурирано у оквиру изборне администрације? Да ли су улоге и задужења јасно дефинисани? Да ли у изборној администрацији постоје одељења или службе које се баве питањима НТГ? Како управљање НТГ функционише у пракси?
- ⊖ У којој мери су чланови органа за спровођење избора упознати са НТГ, у пракси и генерално? У којој мери су укључени у надзор употребе НТГ? Да ли имају неке дилеме у погледу употребе НТГ у изборном процесу?
- ⊖ Колико је изборна администрација детаљно планирала увођење и употребу НТГ? Да ли су чланови органа за спровођење избора добили информације, материјале и финансијска средства довољно унапред, да би могли да управљају системом на одговарајући начин? Да ли су припремљени планови за непредвиђене ситуације, односно за потенцијалне кварове технологије или проблеме у инсталацији и употреби НТГ?
- ⊖ У којој мери је добављач (или друге екстерне организације) укључен у управљање и функционисање НТГ? Да ли то угрожава непристрасност и независност изборне администрације? Које се одредбе о одговорности примењују на добављаче?
- ⊖ Какве законске или уговорне одредбе постоје у вези са одржавањем и ажурирањем НТГ? Какав је уговорни однос између добављача и снабдевача и изборне администрације?
- ⊖ Да ли је обука успешна у смислу да помаже да чланови органа за спровођење избора буду у стању да управљају процедурама на изборним местима? Да ли обука о функционисању НТГ подразумева и интеракцију НТГ са другим деловима процеса гласања?

- ⊖ Како су бирачи обучени о НТГ? Да ли изборни материјали садрже информације о свим корацима у процесу гласања? Да ли је практично тестирање доступно јавности? Ако јесте, колико су бирачи успели да схвате процес гласања? Да ли су примећени неки проблеми?
- ⊖ У којој је мери је материјал за едукацију бирача представљен у медијима? Да ли је доступан из више извора и у читавој земљи?
- ⊖ Какав је степен рачунарске и интернет писмености у земљи?
- ⊖ Који је степен коришћења интернета у земљи?

4.3. Безбедност, тајност гласања и интегритет резултата

Заштита тајности гласања и обезбеђивање интегритета резултата на проверљив начин мора да буде део основног дизајна система НТГ. Технолошки или недостаци у дизајну могу негативно да утичу на те кључне принципе. Интегритет процеса је нарушен када систем не евидентира правилно избор бирача или не броји њихове гласове правилно. На пример, то би се могло десити ако неправилно калибрисан уређај са екраном осетљивим на додир бележи глас за кандидата А, када је бирач додирнуо дугме за кандидата Б или ако уређаји за скенирање гласачких листића не бележе тачно избор бирача. Софтверске грешке које доводе до грешака у бројању или статистичкој обради гласова за било којег кандидата могу да наруше интегритет резултата.

Међутим, чак и када је основна архитектура система адекватно постављена за заштиту тајности и интегритет резултата, НТГ ће и даље бити подложне бројним потенцијалним безбедносним претњама. Те претње могу да долазе изван система, као што је хаковање, или могу да настану унутар система, као што је манипулисање од стране чланова органа за спровођење избора, добављача или других техничара. Иако безбедносне претње постоје и у традиционалним процесима гласања на папиру, кључна разлика је у томе што за откривање или примећивање напада на НТГ могу да буду потребне технолошке вештине и значајна средства, која просечан гласач не поседује. Мисија за посматрање избора треба да провери да ли НТГ и управљање НТГ подразумева чврсте безбедносне мере за заштиту од потенцијалних претњи и да су законским оквиром предвиђене мере које треба предузети против таквих напада.

У контексту НТГ, хаковање подразумева сваки неовлашћен улазак у систем свакога ко није укључен у управљање процесом. Код система гласања путем директног електронског евидентирања и скенирања гласачких листића морају се примењивати заштитне мере како би се спречило неовлашћено коришћење уређаја. Мисија за посматрање избора треба да провери, на пример, да ли су УСБ портови или други спољни прикључци лако приступачни. Поред тога, складиштење и транспорт НТГ уређаја треба обављати на безбедан начин, у складу са дефинисаним протоколима, а приступ уређајима треба посматрати када се

они не користе, уз вођење одговарајуће евиденције. До хакерских упада такође може да дође ако су уређаји повезани на интернет. Мисија за посматрање избора треба да провери да ли НТГ уређаји имају опцију приступа на даљину и ако имају, које мере се примењују да би се спречио неовлашћен приступ.

За НТГ које се ослањају на коришћење интернета за пренос података, посебно је важна физичка заштита и функционисање централних информационих система, да би се избегли већи пропусти, као што је губитак чак и малог броја гласова или период потпуног застоја у раду. У идеалном случају, то подразумева „пресликано” функционисање у два центра, са подацима са контролисаним приступом који су физички одвојени од свих других информационих система који функционишу на истој локацији.

Поред физичког упада, екстерни хакерски упад представља посебну претњу. Мисија за посматрање избора мора да провери како систем спречава или открива неовлашћен приступ и треба да процени вероватну успешност тих мера. У системима за гласање путем интернета, мисија за посматрање избора мора да размотри начин на који систем потврђује идентитет бирача и које потенцијалне претње могу да настану из тога. Поред тога, треба размотрити свеобухватну заштиту информационих система од неовлашћеног спољног упада, коришћењем наменских преносних линија, заштитних зидова и опсежних безбедносних решења.

Манипулација подацима од стране чланова органа за спровођење избора, добављача или техничара још је једна потенцијална претња коју доноси коришћење НТГ. Мисија за посматрање избора треба да провери који се поступци примењују да би се ограничила могућност сваког појединца да угрози систем. На пример, треба да постоји подела дужности унутар изборне администрације како би се смањила могућност унутрашње манипулације. Физички и електронски приступ систему НТГ треба стриктно регулисати писаним процедурама. Сваки такав приступ треба да буде видљив и ограничен тако да чланови органа за спровођење избора или добављачи имају приступ само компонентама које спадају у њихове надлежности. Мисија за посматрање избора такође треба да провери да ли осетљиве системске операције обавља једна особа или пак више њих и да ли се чува писана евиденција о свим извршеним операцијама. Безбедносне процедуре морају да буду ефикасне и потпуно примењене; само мере које пружају јасан доказ, као што су безбедносни печати са јединственим бројевима отпорни на покушаје приступа, безбедно временско жигосање докумената и слични механизми који доказују аутентичност процедура, представљају заштитне мере против злоупотребе.

Иако су такве безбедносне мере неопходне, оне можда неће бити довољне за гарантовање изборног интегритета или очување поверења јавности. Потребне су адекватне мере провере, посебно преглед евиденције на папиру коју проверава бирач, како би се у потпуности гарантовао интегритет гласања.

Постоји још претњи у вези са гласањем путем интернета. DDoS (енг. *distributed denial-of-service*)²⁵ и слични напади могу потенцијално да прекину рад сервера за гласање путем интернета или да систем учине неприступачним за бираче. Такви напади се могу открити и може се јавити потреба за одлагањем избора. Према томе, мисије за посматрање избора треба да провере које се безбедносне мере примењују да би се заштитили системи од таквих напада.

Код гласања путем интернета, сами бирачи такође могу да буду на мети различитих рачунарских претњи. У те претње спадају злонамерни софтвер који је направљен тако да промени избор бирача или идентификује бирача, а који се инсталира на рачунару бирача без његовог знања, или лажни веб-сајтови, који су направљени тако да бирач буде у заблуди да је гласао, иако није. Иако се те претње тешко могу елиминисати због природе гласања на даљину, мисија за посматрање избора треба да провери какве су мере предузете ради заштите од тих претњи.

Поред тога, процедуре гласања на даљину – путем интернета, али и гласања на даљину на папиру – омогућавају застрашивање бирача, принуду бирача и куповину гласова, јер изборна комисија не може да заштити бирача од таквог непрописног утицаја у истој мери као на самом бирачком месту. Мисија за посматрање избора треба да провери да ли постоје заштитне мере које могу потенцијално да смање степен таквог утицаја. Код гласања путем интернета, неки системи пружају могућност поновног гласања више пута или поништавања електронског гласања гласањем на папиру пре дана избора, укључујући и на бирачком месту.

Могућа питања

- ☞ Да ли је НТГ систем креиран тако да садржи неке елементе који би омогућили да бирач буде повезан са својим гласом или који би могли да дозволе да бирач буде директно застрашен или под утицајем да гласа на одређени начин?
- ☞ Које заштитне мере се примењују за спречавање хакерских упада? Ако се користе НТГ на бирачким местима, да ли се уређаји транспортују и складиште на безбедан начин? Да ли постоји протокол за руковање уређајима? Да ли постоји документација о томе ко је имао приступ уређајима од последње употребе? Када је последњи пут ажуриран софтвер и ко је то урадио?
- ☞ Да ли уређаји имају лако приступачне интерфејсе, као што су УСБ портови? Ако имају, како су обезбеђени? Који капацитет уређаји имају за примање података из спољних извора? Може ли им се приступити путем интернета или бежично? Ако може, које мере заштите се примењују да би се обезбедио интегритет података?

²⁵ DDoS напад је напад на рачунарски систем или мрежу у којој се једноставни аутоматизовани захтев понавља веома често са циљем преоптерећења линије везе или рачунарских капацитета система.

- Ако се НТГ ослања на пренос података путем интернета, које мере се примењују да би се спречили и открили хакерски упади из спољне средине чији је циљ преузимање или мењање података?
- Које мере се примењују за спречавање незаконите интерне манипулације системом? Да ли је вероватно да ће те мере бити успешне?
- Код система гласања на даљину путем интернета, које мере се примењују за идентификовање и спречавање DDoS или других напада и кажњавање за те нападе? Да ли су предузете мере ради безбедности екстерних рачунара које користе бирачи за гласање? Како систем идентификује бираче? Како систем обезбеђује да бирачи не гласају више пута?
- Да ли се примењују мере да би се бирачима омогућило да избегну непримерен утицај, на пример да могу поново да гласају електронским путем или да електронско гласање пониште гласањем на папиру? Да ли су те мере делотворне?

4.4. Употребљивост, изглед гласачког листића, приступачност за бираче и отпорност

Избори треба да пруже бирачима јасну могућност избора и да максимално повећају универзалност права гласа, стављајући их истовремено у равнотежу са основним мерама заштите интегритета избора. Зато мисија за посматрање избора треба пажљиво да размотри у којој су мери системи НТГ разумљиви бирачима и у којој их мери бирачи могу употребити. Главни аспекти које треба проценити у том погледу су прилагођеност технологије кориснику, изглед гласачких листића, капацитет НТГ да подмири све бираче и отпорност система на неисправности или у погледу грешака бирача. Да би проценила те аспекте, мисија за посматрање избора треба да присуствује предизборним тестовима јавног и затвореног типа, анализира материјал за едукацију бирача и разговара са релевантним актерима како би разумела активности које се у том погледу предузимају.

4.4.1. Употребљивост

Системи НТГ треба да буду конципирани тако да су лако разумљиви за бираче и релативно једноставни за коришћење. Употребљивост НТГ генерално ће бити у корелацији са комплетном рачунарском писменошћу у некој земљи, напорима који се улажу у образовање бирача и могућношћу јавног тестирања уређаја пре избора. Постоји и велики број фактора које треба узети у обзир, а који се односе на саме НТГ уређаје.

Изглед НТГ треба да олакша процес гласања. Не треба омогућити бирачима да искључе уређај или да предузму било какву радњу која би их спречила да гласају. Треба размотрити величину екрана, осветљеност и читљивост приказа на екрану.

Ако се користе екрани осетљиви на додир, такође треба испитати степен једноставности избора, као и сваку потенцијалну преосетљивост система која би могла да доведе до евидентирања погрешних избора у погледу гласања.

Поред физичког изгледа, подједнако је важно да мисија за посматрање избора проучи каква је интеракција бирача са системима НТГ. Бирачи треба да добију јасне повратне информације и обавештења у интеракцији са технологијом. Бирач треба да буде обавештен о томе да ће електронско гласање бити ускоро обављено и треба да добије потврду да је гласање обављено и да је процес гласања завршен. Мисија за посматрање избора треба да провери да ли је у систему НТГ јасно назначен избор бирача пре самог гласања и да ли је бирачу дозвољено да исправи грешке. Ако је потребно неко време за евидентирање или пренос гласа, НТГ треба да обавести бирача о томе, како не би случајно прекинуо процес.

Мисија за посматрање избора треба да провери како НТГ решава питање ненамерног недовољног гласања – то јест, када бирач не гласа у одређеној категорији или изабере мање опција него што је дозвољено. У идеалном случају, систем обавештава бирача о недовољном гласању и пружа му могућност да промени свој претходни избор. Могуће је да бирач намерно одлучи да не гласа у одређеној категорији. У неким системима, експлицитно је предвиђена могућност „белог листића“; ако та могућност не постоји, одбијање да гласа у одређеној категорији не треба да спречи бирача да доврши процес гласања. Међутим, систем НТГ треба да обавести бираче у случају превеликог броја гласова – односно, превеликог броја изабраних кандидата, због чега гласачки листић постаје неважећи – и то треба да учини на начин који ће бирачу омогућити да разуме и исправи грешку. Мисија за посматрање избора такође може да процени да ли закон предвиђа електронске гласачке листиће који су намерно направљени неважећима и да утврди разлоге за такву одредбу.

Приликом процене употребљивости НТГ такође треба узети у обзир колико је времена потребно да бирач заврши процес, заједно са укупним бројем бирача на бирачком месту. Треба да постоји довољно доступних уређаја како бирачи не би претуго чекали.

Релативно честа појава, нарочито када се први пут уводе НТГ, јесте да неки бирачи завршавају процес пре него што попуне свој електронски гласачки листић. То се може десити ненамерно, јер бирач погрешно мисли да је већ гласао, или намерно, често зато што не разуме систем и нерадо тражи помоћ. Мисија за посматрање избора треба да провери шта се дешава у тим случајевима: да ли уређај правилно означава крај процеса гласања, да ли се ресетује након одређеног временског периода или члан органа за спровођење избора мора да интервенише. Ако је потребна интервенција члана органа за спровођење избора, правила треба јасно дефинисати унапред, укључујући и начин на који се бира који ће конкретни члан органа за спровођење избора интервенисати. Мисија за посматрање избора може покушати да утврди колико често долази до прекида процеса гласања током избора, иако такви подаци можда неће бити познати члановима органа за спровођење избора.

4.4.2. Изглед гласачког листића

Као и код гласачких листића на папиру, изглед гласачких листића у систему НТГ често је од пресудног значаја, а проблеми са изгледом могу да доведу до забуне или пристрасности бирача у корист одређених партија или кандидата. Изглед гласачког листића је делимично одређен регистрацијом кандидата која се може завршити кратко пре избора. Након што изборна администрација одреди формат електронског гласачког листића, мисија за посматрање избора треба да процени да ли бирачи имају потешкоће у гласању због формата гласачког листића.

Генерално, исти принципи који се примењују на изглед гласачких листића односе се и на изглед електронских гласачких листића. Мисија за посматрање избора треба да размотри да ли су кандидати или партије равноправно представљени на гласачком листићу и да ли су представљене све информације предвиђене законом. Свим кандидатима или партијама које учествују у изборима треба дати једнаку количину простора на електронском гласачком листићу и треба да буде могуће видети све доступне опције истовремено, пре гласања. Гласачки листићи који премашују величину екрана и на тај начин захтевају од бирача да помера приказ на екрану или да промени екран како би видео све опције, могу да збуне бираче и створе предност за кандидате који су први приказани.

4.4.3. Приступачност за бираче

Једна од предности НТГ је да може да повећа приступ за бираче, посебно оне са посебним потребама. Систем треба да буде креиран тако да омогући бирачима са инвалидитетом да гласају без помоћи, у мери у којој је то могуће. Такође треба размотрити да ли бирач може користити НТГ на језику неке мањине. Ако је могуће гласати на језику мањине, мисија за посматрање избора треба да провери да ли гласачки листић на језику мањине садржи исте информације и да ли је истог формата као и гласачки листић на језику већине.

Ниједан посебан начин гласања, као што су аудио гласачки листићи за особе са оштећеним видом или коришћење гласачких листића на језику мањине, не треба да буде такав да може да угрози тајност гласања. То значи да садржај гласања треба да буде електронски забележен, независно од методе која се користи за попуњавање електронског гласачког листића.

4.4.4. Поузданост

НТГ уређаји морају да буду у могућности да функционишу током читавог трајања процеса гласања. Иако се одређени проблеми у функционисању могу очекивати, мисија за посматрање избора треба да посматра да ли постоје ситуације у којима дужи кварови, прекиди напајања, дуготрајна подешавања или други технички проблеми спречавају бираче да гласају, обесхрабрују их да то учине или доводе до губитка већ датих гласова.

Стога мисија за посматрање избора треба да размотри како је уређај за гласање заштићен од предвидивог квара, да ли чланови органа за спровођење избора могу лако да реше основне проблеме и да ли су адекватно обучени да се баве проблемима који могу да настану.

У случају гласања путем интернета, код којег кварови на серверу или друга врста недоступности система може да спречи велики број бирача да гласају, мисија за посматрање избора треба да сазна које се мере примењују како би систем био поново доступан и употребљив у овим случајевима, укључујући и за бираче са инвалидитетом.

Када се користе технологије за електронско гласање, изборна администрација често ће користити информационе системе за управљање процесом. Мисија за посматрање избора треба да утврди који се системи користе и за шта се користе. Питање које може негативно да утиче на функционисање процеса електронског гласања јесте интегрисаност више информационих система. Проблеми могу да настану због неподударана интерфејса између два различита информационог система. На пример, ако систем НТГ не чита правилно податке пренете из софтвера за управљање изборима (у којем се управља подацима о кандидатима и састављају гласачки листови), може да дође до грешака у електронском гласачком листићу.

У сваком случају, најбоље је унапред обрадити таква питања о НТГ кроз свеобухватно тестирање (погледати одељак Тестирање у наставку).

Могућа питања:

- У којој мери је дати систем НТГ уопште прилагођен кориснику? Колико је систем једноставан за коришћење и колико је једноставно бирачима да науче како да користе систем? Ако су обављени тестови употребљивости, који су главни проблеми идентификовани и како су се они решавали?
- Да ли је изглед НТГ погодан за гласање? Ако се НТГ користе на бирачким местима, да ли је постављен довољан број уређаја у односу на број бирача и очекивано трајање гласања по бирачу?
- Да ли НТГ дају јасне повратне информације и обавештења током интеракције бирача са системом? Да ли показују која је опција изабрана и даје бирачу могућност да изврши измене? Да ли показују када ће гласање бити обављено и да ли потврђују да је гласање обављено?
- На који начин НТГ решава ситуацију када је бирач гласао за недовољан број опција, гласао за превелики број опција и када је процес гласања прекинут? Да ли су дозвољени празни или неважећи гласачки листићи?

- ⊖ Да ли су сви кандидати/партије подједнако представљени на гласачком листићу? Да ли бирачи морају да померају приказ на екрану или да подесе екране да би видели све опције на одређеној листи? Да ли су све информације које се захтевају законом садржане на гласачком листићу?
- ⊖ Које су опције укључене да би се повећао приступ за бираче са инвалидитетом? Да ли су коришћени језици мањина? Да ли НТГ обезбеђују тајност гласања за све бираче који користе посебне начине гласања?
- ⊖ Како је дати систем НТГ заштићен од физичких кварова или других проблема, као што је нестанак електричне енергије?
- ⊖ Могу ли чланови органа за спровођење избора решити основне проблеме? Ако могу, како је то организовано? Да ли су службеници адекватно обучени да решавају проблеме?
- ⊖ Које врсте информационих система користи изборна администрација? Да ли су различите врсте софтвера које се користе за управљање изборним процесом и за функционисање НТГ компатибилне? Да ли су спроведени тестови како би се обезбедио несметан пренос података тамо где постоје интерфејси између различитих софтвера?

4.5. Јавно тестирање

Јавно тестирање је процес испитивања функционалности датог система НТГ, при чему јавност није упозната са његовим унутрашњим дизајном или логиком. То је важан део употребе НТГ. Међутим, корисност тестирања зависи, делимично, од врсте тестирања, онога ко га обавља и у којој мери је омогућен приступ разним актерима и грађанима. Саму технологију треба детаљно тестирати пре дана избора, али тестирање мора да се спроведе и путем интеракције бирача, чланова органа за спровођење избора и посматрача са технологијом.

С обзиром на то да се велики део тестирања обавља пре доласка мисије за посматрање избора, мисија треба да прегледа документа која се односе на сва тестирања која су већ спроведена. Разговори са лицима која су била укључена у тестирање представљају још један извор информација. То могу да буду органи који врше тестирање, добављачи, сертификациона тела и изборна администрација, као и екстерне групе, као што су академске институције, домаће групе посматрача, кандидати или политичке партије којима је дозвољено да тестирају НТГ. У најмању руку, мисија за посматрање избора треба да провери да ли су резултати тестирања стављени на располагање тим групама и како су оне процениле резултате.

Мисија за посматрање избора треба да провери да ли је спроведено лабораторијско тестирање хардвера и софтвера да би се видело да ли систем или компоненте система испуњавају критеријуме дизајнирања и да ли сви делови система функционишу заједно као што је и предвиђено. То подразумева тестирање целокупног процеса, као и тестирање појединачних компоненти. Мисија за посматрање

избора треба да испита критеријуме примењене на тестирање у смислу њихове релевантности и потпуности. Изборна администрација такође мора да обезбеди да постоји комплетна документација којом се потврђује да је систем адекватно тестиран. Коришћење система НТГ који није у потпуности тестиран или за који не постоји довољна документација о тестирању, може да угрози изборни процес.

Мисија за посматрање избора треба да испита да ли је тестирање спроведено на правилан начин. То је посебно важно приликом разматрања безбедносних мера. На пример, иако се тестирање софтвера може спровести на претходно утврђен начин, може се и знатно ојачати безбедносним тестирањем, које се састоји од тога да стручњаци покушавају да идентификују безбедносне слабости или друге недостатке без претходно припремљеног плана. Слично томе, НТГ које се ослањају на интернет треба да буде подвргнуте тестирању које укључује заштиту од DDoS напада. Тестирање увек треба спроводити после инсталације надограђеног или новог софтвера.

Поред тога, мисија за посматрање избора треба да размотри какви планови постоје за неуспело тестирање. У тим плановима треба утврдити да ли се прави разлика између мањих и већих грешака, како и када се софтвер ажурира, да ли и када је предвиђено поновно тестирање и да ли је тестирање спроведено довољно времена пре његове стварне примене.

Мисија за посматрање избора треба да одреди у којој мери су грађани и чланови органа за спровођење избора учествовали у тестирању система НТГ. Такво тестирање је неопходно да би се проверила употребљивост и отпорност система, изглед гласачког листића и, евентуално, довољност обуке и едукације бирача. Јавно тестирање треба да обухвати податке о коришћењу, идентификацију проблема и предлоге потребних измена, као одговор на битније проблеме установљене током тестирања. Непостојање тих елемената указује на то да се није радило о правом тестирању, већ о едукацији бирача или активности чији је циљ добијање публицитета.

Важно је напоменути да мисија за посматрање избора не треба да буде укључена у тестирање било којих система или уређаја. Такође треба истаћи да тестирање никад није гаранција да је систем НТГ потпуно безбедан или да ће функционисати правилно да дан избора.

Могућа питања:

- ☞ Да ли је изборна администрација обезбедила комплетно тестирање система НТГ пре његовог коришћења? Да ли је обављено целокупно тестирање, укључујући пренос података између више информационих система, или су тестиране само појединачне компоненте?
- ☞ Да ли мисија за посматрање избора има на располагању комплетну документацију о тестирању? Да ли је доступна политичким партијама, цивилном сектору и другима? Која је њихова процена?

- ☉ Колико је тестирање било ригорозно? Да ли је софтвер подвргнут безбедносном тестирању? Да ли је тестирање обављено након инсталације нових или надограђених компоненти система?
- ☉ Да ли су екстерне групе посматрале званично тестирање? Да ли је барем једна екстерна група имала прилику да спроводи своје тестирање? Ако јесте, под каквим условима?
- ☉ Да ли су грађани учествовали у тестирању НТГ? Колики је био обим тог тестирања? Да ли је тестирање спроведено у оквиру симулације избора или стварних избора? Да ли су током тестирања установљени неки проблеми? Ако јесу, како су решавани?

4.6. Евалуација и сертификација

Сертификација је систематски процес у којем се процењује да ли дати систем НТГ испуњава претходно утврђене стандарде или законске услове. Процес сертификације може да обухвати хардвер и софтвер, али и оперативне системе, процесе управљања и особље. Мисија за посматрање избора нема задатак да сертифицикује дати систем НТГ. Државна управа у земљи је дужна да обезбеди да системи НТГ буду на одговарајући начин сертифицивани пре употребе на изборима. Међутим, мисија за посматрање избора треба да процени процес сертификације који је примењен. При томе, мисија треба да прегледа релевантну документацију о сертификацији и да сазна ставове заинтересованих страна, домаћих посматрача, академске заједнице и других техничких експерата.

Захтеви или критеријуми за сертифицивање треба да постоје пре увођења НТГ, а не да се прилагођавају тако да одговарају систему НТГ. Ти услови треба да буду јавни и у складу са одговарајућим националним законским одредбама и међународним стандардима. Мисија за посматрање избора треба да утврди колико су стандарди конкретни и у којој мери сертификационо тело има слободу у процењивању усклађености са условима. Сертификациони услови могу да, временом, постану застарели, а због промена у технологији могу се појавити питања која нису претходно узета у обзир у стандардима. Стога треба идентификовати могуће недостатке у условима за сертификацију.

С обзиром на то да је сертификационо тело део самог сертификационог процеса, информације о сертификационом телу су важне за мисију за посматрање избора. Да би сертификација била смислена, сертификационо тело треба да буде компетентно и независно од добављача, снабдевача и изборне администрације. И то треба проценити. Да би се то урадило, мисија за посматрање избора треба да покуша да утврди претходно искуство сертификационог тела, да ли је сертификационо тело акредитовано, извор финансирања сертификационог процеса и ставове експерата, посматрача и политичких партија.

Такође треба испитати како је сертификационо тело спровело сертификациони процес. Мисија за посматрање избора треба да пажљиво процени да ли је сертификација била смислена или је представљала само пуку формалност. Предузети кораци, особље које је учествовало и време посвећено сертификационом процесу су могући показатељи. Још један показатељ јесте да ли је накнада плаћена телу била довољна за спровођење солидног сертификационог процеса. Мисија за посматрање избора такође треба да покуша да утврди да ли је сертификационо тело имало потпун приступ свим информацијама о систему, без ускраћивања информација из разлога безбедности или власништва. Мисија за посматрање избора такође треба да провери да ли је сертификационо тело захтевало од добављача или произвођача да промени неки хардвер или софтвер да би се испунили сертификациони стандарди.

Ако је систем НТГ мењан након његове сертификације, мисија за посматрање избора треба да утврди да ли су те измене биле сертификоване. Могу да буду важна и правила о укидању и обнављању сертификације или пак непостојање тих правила.

У државама учесницама ОЕБС-а, у којима се користи само једна врста система НТГ или које су развиле сопствени систем, често не постоји ниједно сертификационо тело и стога се не спроводи независна и компетентна сертификација. Мисија за посматрање избора то треба да примети и да пита изборну администрацију како могу да буду сигурни да ће НТГ функционисати правилно.

Слично као код резултата јавног тестирања, мисија за посматрање избора треба да провери да ли су коначни извештаји о евалуацији и сертификацији доступни академским институцијама, домаћим групама посматрача, кандидатима или политичким партијама и какви су њихови ставови о њима.

Могућа питања

- ⊖ Какви су ставови изборних администрација, потенцијалних учесника (кандидата/политичких партија), група цивилног друштва, чланова академске заједнице и других заинтересованих страна о сертификационом процесу?
- ⊖ Да ли су сертификациони стандарди утврђени пре набавке НТГ или се чини да су прилагођавани неком већ постојећем систему?
- ⊖ Да ли су сертификациони услови јавно доступни? Да ли су у потпуности у складу са законским одредбама о употреби НТГ и изборним правилима у целини? Да ли су критеријуми довољно конкретни?
- ⊖ Да ли постоје битни недостаци у сертификационим условима?
- ⊖ Да ли мисија за посматрање избора има на располагању комплетну документацију о евалуацији и сертификацији? Да ли је доступна политичким партијама, цивилном сектору и другима? Која је њихова процена?

- У којој мери је сертификационо тело заиста независно? Да ли је акредитовано? Како се финансира? Шта о њему мисле домаћи саговорници?
- У којој мери је сертификациони процес био смислен? Да ли је сертификационо тело имало на располагању довољно средстава, укључујући време? Да ли је имало потпун приступ документацији? Колика је накнада плаћена сертификационом телу? Да ли је тај износ био довољан за обављање смисленог сертификационог процеса?
- Да ли је сертификационо тело захтевало измене система НТГ како би испунио сертификационе критеријуме?
- Да ли је хардвер или софтвер система НТГ мењан након првобитне сертификације? Ако јесте, да ли су и те измене сертифициване?
- Ако не постоји формални процес сертификације, да ли постоје средства доступна изборним администрацијама, политичким партијама и другим домаћим саговорницима помоћу којих могу да провере да ли систем ради исправно?
- Како посматрачи могу да провере да ли је систем коришћен на изборима заиста онај који је проценило и сертифицивало независно тело, на пример путем дигиталних потписа?²⁶

4.7. Методе провере

Веома важан аспект система НТГ јесте могућност провере да ли је технологија функционисала током избора као што је предвиђено. Нарочито треба да буде могуће проверити да ли је поштована тајност гласања и да ли резултати тачно представљају гласове свих бирача. Иако мисија за посматрање избора нема улогу да врши провере, треба да буде у стању да процени да ли је потпуна проvera могућа и да посматра процес провере.

Постоје различити начини вршења провере и могу се применити у разним комбинацијама, у зависности од технологије која се користи. Посматрачи треба да буду упознати са ограничењима метода провере, а мисија за посматрање избора треба пажљиво да испита како се провера врши и да ли постоје недостаци у процесу провере који би могли да омогуће да злоупотреба или грешке остану неопажени. Поступци гласања и бројања који се ослањају искључиво на поверење и поштење чланова органа за спровођење избора и добављача не могу се проценити у смислу испуњења обавеза преузетих у оквиру ОЕБС-а за демократске изборе.

Провера може да буде универзална или индивидуална. Универзална проверљивост подразумева да довољно стручно лице или група може да потврди

²⁶ Дигитални потпис је математичка функција која омогућује свакоме да провери аутентичност и интегритет неке поруке, датотеке или софтвера. То доказује да је потписник познат (аутентичност) и да садржај није промењен од тренутка потписивања (интегритет).

да изборни резултати одговарају гласовима бирача и да је процес обављен правилно. Индивидуална проверљивост се односи на могућност која је дата бирачу да потврди да је његов/њен глас тачно евидентиран и да одговара његовој/њеној намери. Ако се сви аспекти избора, укључујући тачност укупних резултата, могу у потпуности и независно проверити, може се рећи да је дати систем НТГ у потпуности проверљив.

4.7.1. Провере

Провера процеса НТГ може се извршити путем различитих врста провере, укључујући проверу функционисања технологије, проверу процедура које се примењују у управљању системом и његовом обезбеђивању, као и проверу резултата. Мисија за посматрање избора треба да утврди које провере су прописане законом и да ли провере спроводе независна тела. Мисија за посматрање избора треба да посматра спровођење провера увек када је то могуће.

Мисија за посматрање избора треба да провери да ли критеријуми и механизми провере обезбеђују релевантне информације за све нивое система НТГ, од конкретног уређаја за гласање до статистичке обраде резултата. Механизми провере треба да чувају тајност гласања, али такође треба да открију да ли је дошло до повреда тајности гласања. Мисија за посматрање избора треба да испита да ли је представницима политичких партија, кандидатима, домаћим посматрачима и другим заинтересованим странама дозвољено да буду присутни током провера.

Мисија за посматрање избора такође треба да испита да ли закон прописује додатне радње ако се провером открију неподударња и да ли то и како утиче на резултате. Захтев за провером нема велику вредност ако није предвиђена нека врста корективних мера у случају неподударња.

4.7.2. Ревизорски траг на папиру који бирач проверава и скенирани гласачки листићи

Када се користе уређаји директног електронског евидентирања, универзална проверљивост може, у принципу, да се постигне употребом „ревизорског трага на папиру који бирач проверава” (VVPAT). То значи да се евиденција на папиру за неки од уређаја или за све уређаје може упоредити са електронским резултатима на основу поновног бројања дела или свих гласова. Иако коришћење VVPAT-а обезбеђује могућност унакрсне провере електронских резултата, тај механизам се мора применити правилно да би се постигли циљеви транспарентности и обезбедило поверење јавности.

Ако систем НТГ на посматраним изборима прави евиденцију на папиру, мисија за посматрање избора треба да размотри низ аспеката. Прво, мисија за посматрање избора треба да провери да ли бирач може да провери евиденцију на

папиру пре него што и стварно гласа електронским путем. Бирачев избор мора да буде јасно означен и лако видљив за бирача и не треба да буде у облику бар-кода или других знакова које бирач не може да тумачи. Мисија за посматрање избора може да испита да ли су обезбеђени механизми који омогућавају слепим бирачима да провере своје гласање. Бирач треба да има могућност да поништи гласање ако се евиденција на папиру не подудара са оним што бирач верује да је изабрао. Мисија за посматрање избора такође треба да процени да ли су бирачи обавештени о функцијама VVPAT-а и, стога, да ли знају шта треба да провере.

Други аспект који је важан за посматрање јесте начин на који VVPAT обезбеђује тајност гласања. На пример, евиденција на папиру која се води у непрекинутом свитку може да омогући повезивање гласова са појединачним бирачима.

Треће, техничка питања, као што су врста папира, штампање, сечење и стављање папира у гласачку кутију, могу значајно да утичу на ефективност VVPAT-а. На пример, штампачи се могу покварити или се могу истрошити мастило и папир. Ако се проблеми брзо не открију и отклоне, корисност VVPAT-а је лимитирана. Евиденција на папиру такође мора да буде довољно квалитетна да омогући поновно бројање.

Четврто, неки системи НТГ штампају VVPAT евиденцију и тада бирачи морају да узму тај папир и физички га ставе у гласачку кутију. Понекад бирачи случајно или намерно однесу ту VVPAT евиденцију. Мисија за посматрање избора треба да процени како то може да утиче на касније управљање потврдама и на тачност поновног бројања.

Пето важно питање које треба размотрити у вези са VVPAT евиденцијом јесте да ли се она у пракси користи приликом поновног бројања након избора. Мисија за посматрање избора треба да посматра све постизборне провере или поновна бројања ради процене да ли процес испуњава законске захтеве. У случају провера, вероватно је да ће се проверити само одређени проценат евиденција на папиру. Избор евиденција на папиру које ће бити предмет провере треба одредити на основу случајног узорка. Процент евиденције која се проверава треба да буде довољан да обезбеди статистички валидан узорак.

Скенирање гласачких листића такође може да омогући универзалну проверљивост ако се спроводи на одговарајући начин. У овом случају постоје и технички аспекти које мисија за посматрање избора треба да процени. Папирни гласачки листић који се користи треба да буде лако разумљив за бирача и његово попуњавање треба да буде једноставно. Када се гласачки листићи скенирају на бирачким местима, бирачи треба да буду у могућности да сами убаце гласачки листић у уређај за скенирање, без помоћи и без повреде тајности њиховог гласања. На неким изборима, бирачима се дају специјалне футроле за заштиту приватности, које могу да користе да би

спречили на неко, укључујући и особу која „помаже” бирачу, види садржај њихових гласачких листића док их убацују у скенер. Ако гласачки листић није попуњен на исправан начин, уређај треба да то јасно покаже бирачу, а бирач треба да има могућност да правилно гласа.

С обзиром на то да скенери могу да буду подложни грешкама и преварама, важно је да се макар неколико гласачких листића накнадно ручно изброји у оквиру провере и, ако је потребно, да се поновно ручно преброје. Провере евиденције на папиру треба да буду насумичне и статистички значајне. Мисија за посматрање избора такође треба да утврди укупну маргину грешке уређаја за скенирање и да ли постоји нека одредба о аутоматском поновном бројању у случају да је разлика између два изборна кандидата унутар те маргине грешке.

4.7.3. Провера и гласање путем интернета

Код система гласања путем интернета, тешко је обезбедити универзалну проверљивост без угрожавања тајности гласања, посебно у случајевима када су гласачки листићи веома сложени. Мисија за посматрање избора треба да пажљиво испита процесе провере чија је сврха обезбеђивање универзалне проверљивости за гласање путем интернета.

У неким системима гласања путем интернета обезбеђени су механизми за индивидуалну проверљивост. У принципу, то значи да бирач може да провери – комбинујући неколико информација – да ли је његов или њен глас правилно евидентиран у складу са његовим или њеним намерама. Ниједна информација не сме да открије садржај гласања, јер би се нарушила тајност гласања ако би се тиме бирачу омогућило да докаже трећим лицима како је гласао. Ако се користе такви механизми, законом увек треба прописати могућност провере, да би се утврдило да ли је било фалсификовања или не и које санкције треба применити у случају да је било.

Могућа питања

- Које методе провере се користе да би се потврдио интегритет резултата? Да ли те методе омогућавају комплетну проверу резултата или постоје недостаци у процесу провере?
- Колико детаљно су организација и бирачи спровели у пракси процес провере?
- Да ли све групе посматрача, представници политичких партија и друга релевантна лица имају потпун приступ посматрању процеса провере? Да ли су неки од тих појединаца или група покушали да посматрају процес провере? Ако нису, који су разлози за непосматрање резултата?
- Које провере су спроведене и ко их је спровео? Шта се дешава у случају да се у провери открију грешке или неподударања?

- ☉ Ако су системи гласања директног електронског евидентирања коришћени на бирачким местима, да ли ти уређаји имају евиденцију на папиру? Ако имају, да ли је бирач може проверити пре гласања?
 - › Да ли VVPAT штити тајност гласања?
 - › Да ли се VVPAT може користити као прихватљив начин провере или да ли техничке или слабости у дизајну умањују њену вредност у том смислу?
 - › Да ли се спроводе насумичне провере VVPAT-а?
 - › Да ли су захтевана и спроведена поновна ручна бројања?
 - › Да ли су установљени проблеми са самим VVPAT-ом (штампање, складиштење)?
 - › Да ли су установљена неподударња или проблеми као резултат делимичног или комплетног поновног бројања VVPAT-а? Ако јесу, како су решавани?
- ☉ Ако се користе уређаји за скенирање гласачких листића, да ли је заштићена тајност гласања? Да ли су скенирани гласачки листићи били предмет провере или су ручно поново бројани да би се проверили електронски резултати? Да ли је провера извршена пре или након објављивања резултата? Како су решавана неподударња?
- ☉ Ако се користи гласање путем интернета, како методе провере обезбеђују проверу целокупног процеса?
 - › Да ли је бирач добио податке током процеса гласања за потребе провере који би могли да представљају кршење тајности гласања?
 - › Које провере система су спроведене и ко их је спровео?
 - › Које врсте провере обезбеђује ова метода (гласање као што је намеравано, евидентирано као што је гласано или бројано као што је евидентирано)?
- ☉ Без обзира на то која се метода провере користи, како су политичке партије, кандидати и домаће групе посматрача проценили процес провере?

4.8. Приступ за посматраче, документација и друге мере транспарентности

Као у сваком изборном процесу, саставни део процене употребе НТГ јесте транспарентност система. Транспарентност која се обезбеђује кроз посматрање избора представља суштински елемент за проверу изборног процеса и за изградњу поверења јавности. Истовремено, транспарентност је важна за оне који су задужени за обезбеђивање интегритета изборног процеса. Употреба НТГ мора да буде у потпуности транспарентна за изборну администрацију и правосудне институције.

Генерално гледано, различити фактори могу да утичу на транспарентност. Ако је било која компонента или процес система тајна или законски заштићена од

обелодањивања, смањује се укупна транспарентност. С обзиром на то да су избори јавни процес у којем колективно учествују бирачи и који се спроводи да би бирачи остварили своја људска права, електронски систем гласања не треба да буде тајан на основу приватног споразума између добављача и државних органа. Зато мисија за посматрање избора треба да пажљиво испита како независни посматрачи, представници партија и бирачи могу да посматрају процес електронског гласања и како чланови органа за спровођење избора и правосудни органи могу прописно да испуне своје надзорне обавезе.

Иако није могуће директно посматрати све аспекте НТГ, постоји више активности које се могу посматрати и које треба да буду отворене за посматраче. Међу њима су не само активности изборне администрације и добављача у постављању, подешавању и модификовању система, него и активности тела за сертификавање, тестирање и проверу. У том смислу, мисија за посматрање избора треба да размотри који се аспекти процеса у принципу могу посматрати и да ли је посматрачима дозвољен довољан приступ да би их могли посматрати.

Мисија за посматрање избора треба да уочи да ли посматрачи користе могућности које су им доступне. Разлози за непосматрање могу да буду релевантни. На пример, политичке партије или групе цивилног друштва могу да кажу да немају капацитет за ефективно посматрање или да је приступ који им је омогућен такав да не пружа битнији увид у функционисање система. Истовремено, могу да изјаве да имају поверења у употребу НТГ.

Такође треба размотрити све напоре које изборна администрација или добављачи улажу у повећање транспарентности. То, на пример, значи да пружају прилику домаћим групама посматрача или политичким партијама да независно тестирају систем НТГ. Треба и испитати да ли је изборна администрација покушала да установи којим још средствима да омогући приступ посматрачима.

Генерално гледано, треба да буде могуће да тестирање посматрају политичке партије, кандидати и домаће групе посматрача. У најмању руку, мисија за посматрање избора треба да провери да ли су резултати тестирања стављени на располагање тим групама. Мисија за посматрање избора такође треба да испита у којој мери је политичким партијама, кандидатима, домаћим групама посматрача, члановима академске заједнице и другим групама дозвољено да сами тестирају технологију. Иако су могућности за екстерно тестирање нужно ограничене због безбедносних, логистичких и временских ограничења, само постојање таквог тестирања је показатељ транспарентности.

Важан елемент анализе ситуације је да идентификује који документи нису доступни. Постојање релевантне документације не доказује уверљиво поузданост НТГ. Међутим, недостатак релевантне документације може да укаже

на проблеме. Недостатак документације за решавање познатих технолошких проблема може да открије више него документација која је доступна за испитивање.

Још један фактор који утиче на целокупну транспарентност јесте питање изворног кода за софтвер који управља НТГ. Транспарентност је већа ако је изворни код јавна информација. Мисија за посматрање избора треба да утврди да ли је изворни код за све софтвере који се користе у систему НТГ јавно доступан или је доступан макар регистрованим посматрачима или другим релевантним групама. Корист од стављања изворног кода на располагање јавности може да буде лимитирана, осим ако јавност, укључујући политичке партије, кандидате и домаће групе посматрача, нема могућност да провери да ли је тај изворни код и компајлирани софтвер заправо коришћен у систему електронског гласања. Иако је мало вероватно да ће мисија за посматрање избора имати времена или капацитета за процену изворног кода, ипак је важно да мисија за посматрање избора утврди да ли је неко други обавио смислену процену и да процени њихове закључке. Ако мисија за посматрање избора има приступ изворном коду, органима треба јасно ставити до знања да провера изворног кода није исто што и сертификација система или његова примена.

Чак и у случају НТГ, кључна мера транспарентности се састоји од тога да бирачка места и виши нивои изборних тела воде записнике на папиру о статистичкој обради резултата, тако да политичке странке, кандидати и домаће групе посматрача могу да упореде резултате на нижим нивоима са електронским резултатима евидентираним на централном нивоу. Мисија за посматрање избора треба да утврди да ли постоји такав захтев.

За неке методе посматрања, нарочито увид у документацију, можда ће бити потребна припрема пре самог коришћења, да би биле успешне. У случајевима када се НТГ користи на изборима, мисија за посматрање избора треба да покуша да унапред тражи одговарајућу документацију како би се документи благовремено превели. Мисије за посматрање избора не треба да потписују никакве споразуме о необелодањивању података да би виделе документе или посматрале процесе везане за НТГ, с обзиром на то да би то могло доведе у питање способност мисије за посматрање избора да извештава независно и на непристрасан начин.

Могућа питања:

- Да ли су сви процеси који се односе на употребу НТГ отворени за посматрање од стране мисија за посматрање избора и домаћих посматрача?
- Да ли се изборна администрација потрудила да олакша приступ посматрачима?

- Која је документација доступна мисијама за посматрање избора и јавности? Како се може приступити документацији (само физички, на папиру или јавно, на интернету)? Постоје ли извештаји или друга документа који нису доступни (не постоје или се сматрају тајним)? Да ли постоје информације или документација којима изборна администрација нема приступ?
- Да ли је изворни код за НТГ јавно доступан? Ако јесте, да ли га је нека група проверила? Да ли постоји механизам за проверавање да ли је изворни код стварно онај који се користи на дан избора?
- Да ли се записници о резултатима штампају и стављају на располагање посматрачима и политичким партијама на сваком нивоу, укључујући и бирачка места?

ЕСТОНСКА ИЗБОРНА КОМИСИЈА ПРИТ ВИНКЕЛ

Гласање путем интернета у Естонији, 2013.

5.

Регионална перспектива – улога дугорочних посматрача и регионалних аналитичара

Када се ангажује комплетна или ограничена мисија за посматрање избора у некој земљи у којој се користе НТГ у изборном процесу, активности дугорочних посматрача²⁷, као и краткорочних посматрача, биће важне за процену припрема и спровођења електронског гласања, бројања гласова и статистичке анализе резултата. Њихови задаци ће се разликовати у зависности од врсте

²⁷ У овом тексту, осим ако није другачије наведено, термин „дугорочни посматрач“ такође се односи на улогу регионалног аналитичара у мисијама за процену избора ODIHR-а.

технологије, обима и облика НТГ, од тога да ли се НТГ користе у читавој земљи и од начина на који је НТГ интегрисан у целокупни изборни процес.

Главни тим мисије за посматрање избора треба да адекватно припреми дугорочне посматраче за њихове задатке тако што ће ин пружити јасне, концизне информације о систему НТГ и прецизно дефинисати које информације и податке треба да прикупе. Од дугорочних посматрача се не очекује да буду стручњаци за питања НТГ. Аналитичар НТГ треба да има у виду да ће посматрање употребе НТГ бити један од бројних задатака дугорочних посматрача и да посматрачи не треба да се усредсређују на један аспект изборног процеса на рачун других аспеката.

Дугорочни посматрачи ће се углавном фокусирати на главне аспекте употребе НТГ, а то су: техничке и оперативне припреме регионалних или локалних тела изборне администрације, обука чланова органа за спровођење избора, кампање за едукацију бирача и ставови политичких партија, кандидата и организација цивилног друштва на локалном нивоу. Дугорочни посматрачи ће такође бити у могућности да пруже информације главном тиму о питањима и интересима чланова органа за спровођење избора и бирача на локалном нивоу.

Ако се НТГ користе на бирачким местима, дугорочни посматрачи треба да посматрају како су уређаји распоређени и ко их распоређује, како су складиштени пре постављања, ко може да им приступи и које се безбедносне мере користе да би се спречио неовлашћени приступ. Дугорочни посматрачи треба да питају да ли су уређаји испоручени потпуно спремни за дан избора или је било потребно ажурирати софтвер, укључујући информације садржане у електронском гласачком листићу и безбедност или друга ажурирања софтвера, и како су проверили аутентичност софтвера или ажурирања. Ако су гласачки листићи постављени на локалном нивоу, дугорочни посматрачи треба да покушају да посматрају како се то ради, ко је одговоран за обављање тог посла и које безбедносне мере се примењују. Таква посматрања треба да садрже и потенцијално тестирање НТГ пре званичне употребе.

У земљама у којима се користе различите врсте НТГ или у којима НТГ обезбеђују различити добављачи, дугорочни посматрачи треба да утврде које ће се НТГ користити на датим подручјима и да о томе обавесте главни тим.

Дугорочни посматрачи такође разговарају о НТГ са члановима органа за спровођење избора на локалном и регионалном нивоу. То ће омогућити члановима мисија за посматрање избора да боље схвате како чланови органа за спровођење избора виде своју улогу у управљању НТГ и у којој мери се осећају адекватно припремљени за обављање својих дужности и суочавање за свим проблемима или грешкама које могу да се појаве. Дугорочни посматрачи такође треба да утврде коју улогу имају екстерни техничари у припремама за електронско гласање и у којој мери су чланови органа за спровођење избора у стању да обезбеде надзор над њиховим радом. Дугорочни посматрачи треба да похађају обуке за чланове бирачких одбора када је то могуће.

Такође треба посматрати активности едукације бирача. На пример, дугорочни посматрачи могу покушати да посматрају које врсте информативних кампања постоје у локалним медијима и да утврде успешност таквих активности, иако је то понекад тешко проценити. Дугорочни посматрачи такође треба да постављају питања о свим тестирањима технологије која се спроводе уз учешће јавности и да посматрају та тестирања. Посматрање тестирања може да пружи показатеље не само о степену лакоће којом бирачи користе уређаје, већ и о потенцијалним проблемима у погледу употребљивости или отпорности уређаја.

Током редовних састанака са представницима локалних политичких партија и цивилног друштва, дугорочни посматрачи могу да разговарају и о питањима НТГ. Посебно је важно да добију информације о томе како партије и посматрачи планирају да посматрају НТГ и да ли то раде унапред или тек на дан избора. Дугорочни посматрачи треба да питају какав је приступ партија и домаћих посматрача систему НТГ, да ли постоји документација коју нису могли да добију (укључујући изворне кодове) и да ли су имали прилику да на неки начин тестирају уређаје.

Ако НТГ служе за гласање путем интернета на даљину, улога дугорочног посматрача ће бити лимитирана. Ипак, они треба да прикупе информације о едукацији бирача, као и о интеракцији НТГ са традиционалним процесом гласања, на пример, како систем спречава бираче да гласају више пута путем различитих канала.

Могућа питања:

- У којој мери су чланови органа за спровођење избора упознати са својом улогом у организовању или надзирању употребе НТГ и колико се добро осећају у тој улози?
- Какви су планови за обуку чланова органа за спровођење избора на nižем нивоу? Колико се та обука чини корисна у пракси?
- Како ће се организовати техничка експертиза на дан избора, нарочито у случају проблема?
- Да ли је добијен довољан број НТГ уређаја и да ли су добијени и постављени благовремено?
- Како се складишти опрема за електронско гласање? Које безбедносне мере се примењују за спречавање неовлашћеног коришћења? Ко има приступ НТГ уређајима и да ли је тај приступ евидентиран у протоколу?
- Да ли су системи НТГ повезани са интернетом? Ако јесу, које безбедносне мере се примењују као заштита од евентуалних хакерских напада?
- Да ли ће електронски гласачки листић бити постављен и да ли ће софтвер бити ажуриран пре дана избора?
- Да ли су доступни материјали за едукацију бирача? Колико су распрострањене активности едукације бирача преко комисије или у локалним медијима?

- Да ли су планирана тестирања или пробе са бирачима пре дана избора? Ако јесу, какве су реакције бирача на уређаје? Да ли су, као резултат тога, идентификовани неки проблеми?
- Какви су ставови представника локалних политичких партија и домаћих посматрача о коришћењу НТГ на локалном подручју? Који је степен њиховог приступа? Да ли су имали прилику да тестирају уређај или добију увид у документацију о процесу? Ако партије или групе посматрача не улажу напоре у посматрање употребе НТГ, које разлоге наводе за то?

Члан органа за спровођење избора издаје средство за идентификацију бирачу у Казахстану, 2005.

6.

Улога краткорочних посматрача

У складу са методологијом посматрања избора ОДИHR-а, краткорочни посматрачи могу да имају кључну улогу у прикупљању података који се могу статистички анализирати, а који се односе на технологије електронског гласања, бројања гласова и статистичке обраде резултата. Иако општи задатак краткорочног посматрача

који посматра електронско гласање не треба да се разликује од посматрања гласања на папиру, информације које краткорочни посматрач треба да тражи могу да се разликују у зависности од система који се користи у одређеној земљи и обима његове примене. У том смислу, важно је адекватно информисање од стране аналитичара НТГ главног тима. Аналитичар НТГ мора да информише краткорочне посматраче о главним елементима система и да им пружи конкретне смернице које ће им помоћи у процени функционисања, безбедности и употребљивости система. На информативним сесијама треба довољно пажње посветити изгледу гласачког листића и другим елементима интеракције бирача са технологијом, поред неопходних описа хардвера и софтвера самог система НТГ. Од краткорочних посматрача, као ни од дугорочних посматрача, не може се очекивати, нити се од њих може захтевати да имају технолошко знање и искуство. Њихова обука треба да буде усмерена на то како да посматрају тачан и безбедан рад система НТГ на дан избора тако да буду у стању да утврде разлике у пракси од бирачког места до бирачког места.

Треба уврстити посебан одељак о електронском гласању у информативни пакет краткорочног посматрача. То ће помоћи краткорочним посматрачима да процене степен припремљености чланова бирачких одбора за коришћење опреме, као и степен поверења бирача и њихово разумевање процедура. Питања о функционисању система електронског гласања треба уврстити у обрасце о посматрању избора које попуњавају краткорочни посматрачи. С обзиром на то да краткорочни посматрачи могу да буду генерално неупућени у НТГ, обрасци за посматрање избора које користе краткорочни посматрачи морају да буду јасни да би се добиле релевантне информације које се могу користити и да би се избегла евентуална пристрасност. Ако се НТГ користе у комбинацији са процесима традиционалног гласања на папиру, главни тим и дугорочни посматрачи треба да воде рачуна о томе да краткорочни посматрачи буду обучени и распоређени тако да не поклањају несразмерну пажњу питањима електронског гласања.

Постоји низ аспеката електронског гласања чије се посматрање може захтевати од краткорочних посматрача у току процеса гласања. У кључну групу питања спадају тајност гласања, складиштење НТГ уређаја, употребљивост НТГ уређаја, безбедност, придржавање процедура од стране чланова бирачког одбора и како чланови бирачког одбора излазе на крај са проблемима који настану.

Постављање НТГ уређаја на бирачка места биће један од првих процеса које ће краткорочни посматрачи посматрати (иако то могу да ураде и дугорочни посматрачи, ако су НТГ уређаји постављени на бирачким местима пре дана избора). Краткорочни посматрачи треба да извести о томе да ли је процес постављања уређаја у складу са претходно утврђеним протоколима, укључујући и то који кораци су предузети да би се обезбедило да електронска меморија не садржи гласове пре почетка гласања. Краткорочни посматрачи такође треба да посматрају сва тестирања која се спроводе током постављања опреме за гласање или преноса података у централни сервер.

Краткорочни посматрачи треба да посматрају где су уређаји складиштени и како се обезбеђује да бирачи испуњавају гласачке листиће у тајности. Потенцијални проблеми на које треба обратити пажњу у том погледу су складиштење без надзора, непостојање гласачких кабина или других преграда које обезбеђују тајност гласања или превише осветљени екрани рачунара, услед чега избор бирача постаје видљив другима. Други важан фактор је како чланови органа за спровођење избора помажу бирачима и да ли се тиме потенцијално крши тајност гласања.

Краткорочни посматрачи треба да процене колико је бирачима лако да користе уређаје. Краткорочни посматрачи треба да обрате пажњу на већи број бирача којима је потребна помоћ чланова органа за спровођење избора или других бирача, односно бирача који неубичајено дуго попуњавају гласачке листиће. Употребљивост и функционисање VVPAT уређаја такође треба да се размотри, по потреби. Краткорочни посматрачи могу да пожелеле да кратко интервјуишу бираче изван бирачких места, како би чули о њиховим искуствима и ставовима о процесу гласања у којем се користе НТГ. Приступачност НТГ за особе са инвалидитетом, старе особе или говорнике мањинских језика представља још један аспект употребљивости система.

Физичка безбедност НТГ уређаја на бирачком месту је треће питање. Односи се на то ко има приступ опреми за гласање и другим компонентама система на бирачком месту и да ли особље добављача приступа уређајима без присуства члана тела које управља изборима. Краткорочни посматрачи такође треба да посматрају да ли се заиста користе прописане безбедносне мере, као што су печати на екстерним интерфејсима. Поред тога, краткорочни посматрачи треба да провере (користећи серијске бројеве или друге јединствене критеријуме за идентификацију) да ли су НТГ уређаји на бирачким местима стварно они које је тамо требало поставити (ако су те информације доступне).

Што се тиче спровођења процеса гласања, краткорочни посматрачи посматрају да ли се чланови органа за спровођење избора придржавају успостављених процедура или од њих одступају, што би могло да угрози интегритет процеса. То укључује ситуације у којима се НТГ користи као алтернативно средство гласања, што захтева обраћање посебне пажње на бирачки списак како би се избегло вишеструко гласање. Краткорочни посматрачи такође треба да покушају да процене какво је знање чланова бирачког одбора о НТГ. Треба да испитају ниво обучености чланова бирачких одбора и да посматрају да ли постоје приручници који се односе на НТГ на бирачким местима и да ли се чланови бирачких одбора на њих позивају. Краткорочни посматрачи треба да питају домаће посматраче или представнике политичких партија о њиховим ставовима о процесу на бирачком месту и у којој мери су у могућности да посматрају тај процес.

Ако примена електронског гласања дозвољава бирачима на бирачком месту да изаберу између електронског гласања и гласања на папиру, краткорочни посматрачи треба да испитају како се тим процесом управља, укључујући и то да ли бирачи могу да бирају начин гласања слободно или чланови органа за спровођење избора или други појединци препоручују неки одређени начин

гласања. Такође је важно обратити пажњу на то да ли су бирачи обележени према начину гласања на бирачким списковима и да ли је број бирача који користе сваки од тих начина усаглашен током процеса затварања бирачког места.

Краткорочни посматрачи треба да посматрају, по потреби, како чланови бирачких одбора решавају проблеме који настану у систему. Треба да обрате пажњу на то који се проблем јавља и колико је времена потребно да би се решио и да ли се то решавање чини успешним и у складу са прописима. То подразумева и кашњења у отварању бирачких места због дужег постављања уређаја него што је очекивано. Краткорочни посматрачи треба да процене утицај на процес гласања на посматраном бирачком месту; на пример, ако електронски систем не ради, да ли бирачи имају могућност да гласају на папирним гласачким листићима или им није дозвољено да гласају? Ако се систем поквари, функционисање неправилно или ако се не поштују правилно процедуре у вези са функционисањем система, краткорочни посматрачи треба да утврде да ли је дати инцидент убележен у записнику бирачког места који треба доставити на виши ниво изборне комисије и да ли се записник стварно и доставља.

Краткорочни посматрачи треба да посматрају затварање бирачког места и да ли се то ради у складу са процедурама. Те процедуре треба да подразумевају одговарајућу документацију о поступку, прекид процеса гласања, почетак бројања, функционисање свих механизма за тестирање и проверу и све процедуре потребне за проверу интегритета резултата. Треба да посматрају да ли је записник о коначним резултатима штампан, стављен на располагање посматрачима и представницима политичких партија и кандидата и јавно истакнут на бирачком месту. Краткорочни посматрачи треба да посматрају како се резултати преносе до изборних комисија вишег нивоа, да ли се резултати шаљу електронским путем или достављањем хардверских елемената (као што су меморијске картице или ЦД-ови).

Ако постоји непосредна провера евиденције на папиру ради провере резултата, краткорочни посматрачи треба да посматрају и извештавају о свим механизмима провере и поступцима провере евиденција на папиру произведених током употребе НТГ. Посматрање тога је кључно за процену НТГ и треба да проверава и да ли је такво поновно ручно бројање евиденција на папиру урађено на транспарентан и одговоран начин. Краткорочни посматрачи такође треба да посматрају да ли су откривена било каква неподударања у резултатима у процесу електронске статистичке обраде гласова. Такође треба да извести о томе шта се ради у таквим случајевима и какво објашњење су дали надлежни органи за такве недоследности.

Могућа питања:

- ☉ Да ли се јављају проблеми током постављања НТГ уређаја на бирачка места? Ако настају проблеми, да ли су чланови органа за спровођење избора у стању да их реше? Да ли бирачка места могу да се отворе на време?

- ⊖ Какви се кораци предузимају да би се обезбедило да електронска меморија не садржи гласове пре почетка гласања? Да ли се то може проверити?
- ⊖ Да ли постављање НТГ уређаја на бирачка места подразумева заштиту тајности гласања? Да ли чланови органа за спровођење избора обезбеђују да бирачи гласају у тајности, чак и бирачи којима је потребна помоћ у коришћењу уређаја?
- ⊖ Да ли се чини да бирачи разумеју како функционишу НТГ уређаји? Ком броју бирача је потребна помоћ да би обавили процес гласања? Да ли неки бирачи прекидају процес након што су га започели, али пре него што су обавили гласање?
- ⊖ Да ли бирачи прилазе НТГ уређајима сами? Да ли чланови органа за спровођење избора спречавају два или више бирача да користе НТГ уређаје истовремено?
- ⊖ Да ли се ствара гужва? Колико дуго бирачи морају да чекају да би гласали? Да ли има довољно уређаја да би време чекања било прихватљиво?
- ⊖ Да ли бирачи са инвалидитетом или старији бирачи могу да користе уређаје без помоћи? Ако се користе језици мањина у процесу гласања, да ли им се може приступити на уређају без потешкоћа?
- ⊖ Ако екстерни портови или други елементи НТГ уређаја треба да буду запечаћени током гласања, могу ли краткорочни посматрачи да провере да ли су печати стављени?
- ⊖ Да ли чланови бирачких одбора или техничари управљају или рукују НТГ уређајима у присуству посматрача? Ако је одговор да, које разлоге за то наводе?
- ⊖ Да ли се чланови бирачких одбора придржавају утврђених процедура или одступају од њих? Из којих разлога?
- ⊖ Колико добро чланови бирачких одбора схватају процес? Да ли су у стању да решавају проблеме ако је то потребно? Ако нису, да ли су присутни техничари који су одговорни за решавање проблема? Ако се појаве проблеми са уређајима док су присутни краткорочни посматрачи, да ли се ти проблеми бележе у званични записник и затим прописно прослеђују?
- ⊖ Ако је систем НТГ недоступан дуже од неколико минута, да ли бирачи гласају на папиру или морају да чекају на заменски уређај? У случају скенера за гласачке листиће, да ли су гласови стављени у привремену гласачку кутију? Да ли неки бирачи одлазе без обављеног гласања?
- ⊖ Какви су ставови домаћих посматрача и представника политичких партија или кандидата о процесу гласања на бирачком месту?

- Да ли се поштују процедуре затварања бирачког места? Да ли је штампан један папирни примерак резултата по уређају и стављен на располагање посматрачима и представницима политичких партија? Да ли су ти примерци јавно истакнути?
- Како се резултати са бирачких места преносе на више нивое изборне администрације? Да ли се поштују процедуре за тај пренос? Ако не, зашто?
- Да ли су спроведене непосредне провере резултата на бирачком месту?
- Да ли бирачи могу да бирају између електронског гласања и гласања на папиру? Да ли су присиљени да користе једну од тих опција?
- Шта се дешава са евидентираним гласовима након дана избора? Да ли се делови система НТГ за складиштење података чисте и ако се чисте, ко то ради?

Посматрачи прате обједињавање резултата гласања у Руској Федерацији, 2006.

7.

Извештавање: Процене и препоруке

Веома је важно да се извештавање мисије за посматрање избора о свим аспектима изборног процеса заснива на чињеницама и да буде тачно и уравнотежено. Када се користе НТГ, процењивање тих технологија треба да помогне целокупну анализу изборног процеса. Процена такође треба да представља основу за све препоруке које мисија за посматрање избора може да упути у овој области, како би помогла државама учесницама ОЕБС-а да побољшају своје изборне процесе у складу са преузетим обавезама.

Ако се на изборима користе НТГ, мисија за посматрање избора у извештаје ће уврстити одељак о том аспекту избора. Иако ће сваки члан главног тима имати

дужност да прикупља информације о употреби НТГ, аналитичар нових технологија гласања ће бити првенствено задужен за обједињавање тих информација, њихову анализу и састављање одговарајућег одељка.

Циљ тог одељка јесте да објасни и представи процену функција система НТГ. Извештавање треба да буде што концизније и мора да буде разумљиво за људе који немају техничко знање, али и довољно детаљно да би се представило нијансирано тумачење. Иако може да буде потребно уврстити неке техничке детаље о систему, углавном их треба ставити у фусноте или прилоге. Извештавање мисије за посматрање избора о употреби НТГ треба да обухвати позитивне елементе процеса, као и све слабости система. Мисија за посматрање избора треба да има на уму да се употреба НТГ не може посматрати изоловано, већ као део ширег изборног процеса. Приликом анализе, треба размотрити како употреба НТГ утиче на друге аспекте процеса.

Многе процене које се морају урадити у вези са употребом НТГ тичу се улога различитих чланова главног тима. Правни аналитичар треба да сарађује са аналитичаром НТГ да би проценио да ли правни оквир адекватно регулише употребу НТГ и да ли је било приговора и жалби који утичу на НТГ. Заједно са политичким и медијским аналитичарима, аналитичар нових технологија гласања ће проценити политички и јавни дискурс у окружењу у којем се користе НТГ. Заједно са дугорочним посматрачима, аналитичар НТГ анализираће све регионалне разлике у употреби НТГ, као и сва питања која се односе на употребљивост и тестирање. Истовремено, политички аналитичар и дугорочни посматрачи, заједно са аналитичарем нових технологија гласања, процене мишљења политичких партија, кандидата и других изборних актера о систему, а аналитичар избора ће проценити повратне информације изборне администрације о НТГ.

Основа за процене и препоруке о НТГ јесу обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а. Ако је примерено, треба размотрити и релевантне међународне добре праксе, нарочито ако се односе на детаљне аспекте употребе НТГ. Такве процене треба да обухвате и важеће домаће законе.

Обавезе и стандарди се могу резимирати као седам принципа који су наведени у одељку овог приручника који се односи на опште информације. Процене, закључци и препоруке мисије за посматрање избора о НТГ на одређеним изборима треба да буду повезане са тим принципима. Све то треба узети у обзир у процени степена усаглашености употребе НТГ са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а.

Мисија за посматрање избора треба да упуту одговарајуће препоруке о томе како се употреба НТГ може побољшати, путем модификација система, измена у управљању системом или применом закона, односно њихових измена или допуна.

Изузетно је важно да се о тим препорукама добро размисли, да буду добро састављене и у складу са наведеним принципима. Изборне препоруке из коначног извештаја су водећа мерила за сваки изборни процес и праћење њиховог спровођења до следећих избора.

Иако је важно да препоруке буду валидне и примењиве, такође је од кључног значаја да препоруке о НТГ буде јасне и лаицима. Препоруке треба да се заснивају на конкретним налазима о недостацима и могућностима побољшања тренутне праксе, како би се боље ускладиле са добром праксом. Такође је важно да препоруке не буду међусобно контрадикторне и да буду кохерентне.

Од свих препорука које се дају, неке ће бити приоритетне за решавање питања суштинских промена које су веома хитне или важне. Треба урадити избалансирану процену тога да ли се нека од препорука о НТГ може сматрати приоритетном.

Када су недостаци озбиљнији, а проверљивост резултата није могућа или када се чини да континуирана употреба НТГ нарушава поверење јавности у изборни процес, мисија за посматрање избора може одлучити да препоручи да се употреба НТГ преиспита, док не буде могуће превазићи те проблеме.

(РОБЕРТ КРИМЕР)

Члан органа за спровођење избора обучава администраторе избора како се користи уређај за гласање путем директног електронског евидентирања у Сједињеним Америчким Државама, 2006.

8.

Праћење спровођења препорука

Успешно спровођење препорука у великој мери зависи од политичке воље да се побољша изборни процес до следећих избора. Државе учеснице ОЕБС-а више пута су се обавезале на праћење спровођења препорука и истакле су улогу ОДИНР-а који им у томе помаже.²⁸ Државе учеснице све чешће извештавају ОЕБС о својим искуствима у праћењу спровођења препорука ОДИНР-а у вези са изборима. Међународне организације за посматрање избора које су потписале Декларацију о принципима међународног посматрања избора из 2005. године,

²⁸ Декларација са Самита ОЕБС-а, став „Избори“, Истанбул, 19. новембар 1999; Министарски савета ОЕБС-а, Одлука бр. 5/03, „Избори“, Мастрихт, 1-2. децембар 2003; Министарски савет ОЕБС-а, Одлука бр. 19/06, „Јачање делотворности ОЕБС-а“, Брисел, 4-5. децембар 2006; видети: <<http://www.osce.org/mc/66113>>.

такође све више истичу значај праћења спровођења препорука, како од стране самих влада, тако и од стране међународне заједнице, која може потенцијално дати замах том процесу, најбоље кроз координирање активности праћења.²⁹

У складу са Приручником ОДИНР-а за посматрање избора, посматрање избора није циљ сам по себи, већ је његова сврха да помогне државама учесницама ОЕБС-а у остваривању њихових обавеза у вези са изборима. Корисност активности посматрања избора се може повећати само ако се дате препоруке озбиљно и у потпуности размотре и успешно примене. Успешан процес праћења спровођења препорука може да побољша утицај и корисност активности посматрања избора. То је саставни део изборног циклуса и треба да почне чим се објави коначни извештај са препорукама.

Слика бр. 1 Циклус посматрања избора.

После објављивања коначног извештаја са препорукама, ОДИНР углавном спроводи посете у оквиру активности праћења ради представљања коначног извештаја и препорука изборним актерима. Те посете представљају први корак у свеобухватном процесу праћења и служе као подсетник државама учесницама ОЕБС-а у периоду између избора на њихову дужност да побољшају своје изборне процесе у складу са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а. Поред тога, те посете омогућују стицање бољег увида у спремност и способност земаља да

29 Декларација о принципима за међународне посматраче избора и Кодекс понашања за међународне посматраче избора, Уједињене нације et ал, Њујорк, 27. октобар 2005, <<http://www.osce.org/odihr/elections/16935>>.

се баве одређеним препорукама у будућности. Те посете, током којих се представљају коначни извештаји, служе и као подсетник на стручност и способност ODHR-а да помогне коментарисањем нацрта закона који садрже елементе НТГ или пружањем стручног знања о одређеним техничким аспектима НТГ у изборном процесу.

После представљања коначног извештаја мисије за посматрање избора, те посете су прилика за детаљно разматрање разних аспеката помоћи ODHR-а. Те посете за циљ имају пружање техничке подршке државама учесницама са детаљнијом техничком проценом, укључујући препоруке за одређене области од интереса. Примери су, између осталог, пружање техничких савета за побољшање транспарентности, безбедности и проверљивости нових технологија гласања које се користе у изборном процесу. Посете у оквиру активности праћења су организоване у складу са проценом ODHR-а и представљају најделотворнији начин за бављење претходно датим препорукама.

Помоћ у спровођењу препорука у вези са НТГ може да буде у облику савета држави учесници о томе како да најбоље приступи питању НТГ. Такво саветовање се може заснивати на процени ситуације пре или одмах након усвајања одлуке о коришћењу система НТГ и може да помогне у процени опште изводљивости таквог подухвата. Таква процена увек треба да садржи комплетну евалуацију електронских и неелектронских опција гласања. Правна мишљења представљају другу област у којој се може пружити помоћ, често путем коментара на нацрте закона о изборима у вези са НТГ. Треће, експертске посете се могу спровести да би се оценило пробно инсталирање НТГ или гласање путем интернета. Као и увек, ODHR је спреман да помогне државама учесницама у тим подухватима, на њихов захтев.

Могућа питања:

- ☉ Да ли су у току или се планирају било какве промене везано за НТГ, које су то промене и да ли су у складу са датим препорукама и међународном добром праксом?
- ☉ Има ли простора да ODHR помогне у спровођењу препорука о НТГ?
- ☉ Који облик помоћи би био најприкладнији за пружање подршке држави учесници и њеним институцијама у спровођењу датих препорука и усклађивању изборног процеса са обавезама преузетим у оквиру ОЕБС-а у вези са НТГ?

Прилози

Прилог А: Корисни термини

Увек када се бавимо коришћењем ИКТ у изборном процесу, важно је јасно разумети терминологију и процедуре које се односе на НТГ, нарочито зато што је то технички и сложен процес. У следећим дефиницијама објашњени су најчешће коришћени термини у вези са НТГ. Чланови главног тима треба да користе доследну терминологију у свом извештавању како би се избегла забуна око тога шта је конкретно праћено.

- ❑ **Провера** је евалуација система којом се проверава да ли су испуњени претходно утврђени критеријуми или не. Резултат такве евалуације може да буде извештај о провери или сертификат.
- ❑ **Криптографија** је техника којом се комуникација (подаци) штити од свих трећих лица.
- ❑ **Уништавање података** је метода којом се подаци чине неупотребљивима кад више нису потребни, тако да се не могу повратити. То се може учинити на разне начине, најчешће магнетним, физичким или термалним уништавањем медија за складиштење података.
- ❑ **Дигитални потпис** је математичка функција која омогућава свакоме да провери аутентичност и интегритет поруке, датотеке или софтвера. То доказује да је потписник познат (аутентичност) и да садржај није промењен од тренутка потписивања (интегритет).
- ❑ **DDoS (енг. *Distributed Denial-of-Service*) напад** је напад на рачунарски систем или мрежу у којој се једноставни аутоматизовани захтев понавља веома често са циљем преоптерећења линије везе или рачунарских капацитета система.
- ❑ **Могућност провере од почетка до краја процеса** (енг. *end-to-end verifiability*) је функција система НТГ која омогућава валидацију резултата на универзалној и/или индивидуалној основи. Системи са универзалном могућношћу провере омогућавају независној трећој страни да утврди да ли је о резултатима избора извештавано поштено и без манипулације, било путем ручних или математичких провера. На индивидуалном нивоу, бирачима се даје могућност да провере да ли су њихови гласови евидентирани онако како су они намеравали да гласају, да ли је евидентирано да су гласали и (у идеалном случају) да ли су бројани као што су евидентирани.
- ❑ **Хаковање** је активност чији је циљ откривање и коришћење слабости у рачунарском хардверу, софтверу или рачунарским мрежама, што може да омогући неовлашћено коришћење система.

- ❑ **Догађај креирања кључа** је састанак (углавном у случају гласања путем интернета) на којем главни чланови тела за управљање изборима креирају тајни електронски „кључ“, који се користи за заштиту интегритета у погледу електронског гласања. Тај кључ је често подељен на више делова, који се складиште на одвојеним паметним картицама, које затим чувају појединачни чланови тела за управљање изборима док се избори не заврше. Затим се ти чланови поново састају да би спојили делове кључа, отворили електронску гласачку кутију и почели дешифровање електронских гласова, слично процесу затварања и бројања гласова код папирних гласачких листића.
- ❑ **Раздвајање дужности** значи да се захтева да најмање две особе рукују системом истовремено, чиме се обезбеђује механизам узајамне контроле поступања у циљу смањења злоупотреба.
- ❑ **Изворни кôд** је текст који може да се чита на одређеном рачунарском језику који се лако може превести у скуп рачунарских упутстава, тј. извршни програм.
- ❑ **Употребљивост** се дефинише као анализа једноставности примене и лакоће учења о примени технологије.
- ❑ **Средства за идентификацију бирача** могу да буду идентификационе картице бирача, јединствене, једнократне лозинке, паметне картице или друга средства за тачно идентификовање корисника као бирача који испуњава услове за гласање.
- ❑ **Ревизорски траг на папиру који бирач проверава (VVPAT)** је евиденција на папиру која се задржава у системима електронског гласања и омогућава да бирач провери ту евиденцију, најбоље пре него што обави гласање; системи са VVPAT-ом пружају могућност поновног ручног бројања.

Прилог Б: Главна листа питања

- У каквом окружењу је НТГ систем уведен? Да ли је одржана јавна расправа о потреби и модалитетима НТГ? Да ли је постојао општи политички консензус или је било подела у вези са тим питањем? Да ли је постојало опште поверење јавности у изборни процес и изборну администрацију пре увођења електронског гласања?
- Да ли су НТГ уведене постепено да би било довољно времена да се открију и реше евентуални проблеми и да би се бирачи упознали са системом?
- Како изборни процес у којем се користи систем НТГ може да се пореди са процесом гласања на папиру, у смислу испуњености основних принципа за спровођење истинских, демократских избора? Која је додата вредност коришћења НТГ у датој земљи? Да ли постоје планови за непредвиђене ситуације, у случају да технологија не функционише?
- Ако се користе заједно са системом гласања на папиру, како употреба НТГ утиче на одвијање остатка изборног процеса?
- Да ли је систем НТГ сертификовало квалификовано независно тело на транспарентан начин, у складу са националним законодавством и међународном добром праксом?
- Да ли су систем НТГ и његове компоненте били опсежно тестирани пре увођења и периодично након тога?
- У којој мери су бирачи, изборна администрација и посматрачи у стању да разумеју и користе систем? Које су вештине потребне да би они постали едуковани корисници? Којим врстама обуке или едукације бирача би се могле изградити те вештине?
- Да ли је поједницима или групама, укључујући политичке партије и домаће посматраче, законом дозвољено да спроводе своја тестирања, процене или преглед документације?
- Да ли међународни посматрачи имају потпун приступ процесу и документацији, укључујући извештаје о сертификацији, тестирању, провери и ревизији?
- Колико јавност верује да се на датим изборима НТГ примењују у складу са демократским принципима?
- Да ли је гарантована тајност гласања?
- Да ли постоје безбедносни захтеви и процедуре на сваком нивоу система? Да ли они у пракси обезбеђују заштиту од спољних интервенција, унутрашњих манипулација и нефункционисања технологије?

- Да ли постоји евиденција на папиру коју бирач може да провери како би избор бирача био тачно евидентиран и како би се омогућило посматрачима без техничке стручности да посматрају поновно бројање гласова? Ако не, којим мерама се обезбеђује универзална, комплетна проверљивост резултата?
- Да ли законски оквир у потпуности узима у обзир импликације нових технологија, укључујући адекватно регулисање приступа посматрача, провера система и других мера транспарентности, као и могућност поновног бројања гласова, обавезних провера резултата и судског оспоравања изборних резултата?
- Да ли се може мењати закон или пракса у погледу НТГ, да би се побољшало спровођење избора и испуњавање обавеза преузетих у оквиру ОЕБС-а? Ако може, које су то промене?
- Да ли постоји јасна подела дужности између добављача, регулаторних тела и чланова органа за спровођење избора, како би се у потпуности обезбедила одговорност и ефикасна реакција у случају проблема?

Прилог В: Кодекс понашања за посматраче избора ОЕБС-а / ОДИHR-а

- ❑ Посматрачи ће бити потпуно непристрасни у обављању својих дужности и никада неће јавно изражавати или показивати пристрасност или фаворизовање у односу на државне органе, партије или кандидате или у вези са питањима о којима се расправља у изборном процесу.
- ❑ Посматрачи ће обављати своје дужности на ненаметљив начин и неће се мешати у изборни процес. Посматрачи могу да постављају питања члановима органа за спровођење избора и да указују на неправилности, али не смеју да им дају упутства или да негирају њихове одлуке.
- ❑ Посматрачи ће остати на дужности током читавог дана избора, укључујући и посматрање бројања гласова и, ако им је тако речено, за време следеће фазе која се састоји од статистичке обраде резултата.
- ❑ Закључци посматрача засниваће се на њиховим личним запажањима или на јасним и уверљивим чињеницама или доказима.
- ❑ Посматрачи неће коментарисати изборни процес или садржину својих запажања за медије, а све неауторизоване изјаве за медије тицаће се искључиво општих информација о мисији посматрања избора и улози посматрача.
- ❑ Посматрачи неће преузимати никакве непотребне или непромерене ризике. Лична безбедност сваког посматрача је важнија од свега осталог.
- ❑ Посматрачи ће носити све прописане идентификационе документе које издају власти земље домаћина или изборна комисија и показаће их надлежним органима на захтев.
- ❑ Посматрачи ће поштовати све националне законе и прописе.
- ❑ Посматрачи ће показивати највиши ниво личне дискреције и професионалног понашања у сваком тренутку.
- ❑ Посматрачи ће присуствовати свим потребним информативним сесијама пре и после активности и придржаваће се плана распоређивања и свих других упутстава које добију од мисије за посматрање избора ОДИHR-а.

Прилог Г: Изабране обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а, документи о доброј пракси и релевантни судски случајеви

Обавезе преузете у оквиру ОЕБС-а у вези са изборима

Документ из Копенхагена, 1990. (обавезе које се односе на изборе)

- (6) Државе учеснице изјављују да воља народа, слободно и поштено изражена на повременим и исправно одржаним изборима, представља основу ауторитета и легитимитета сваке власти. Државе учеснице ће, према томе, поштовати право својих грађана да учествују у управљању њиховом земљом, било директно или преко представника које слободно изаберу на поштеним изборима. Оне признају своју одговорност да бране и штите, у складу са својим законима, своје међународне обавезе у погледу људских права и своја међународна опредељења, демократски поредак слободно успостављен вољом народа, а против оних активности појединаца, група или организација које тероризмом или насиљем желе да свргну тај поредак или поредак друге државе учеснице, односно који одбијају да се одрекну тероризма или насиља.
- (7) Да би обезбедиле да воља народа служи као основа ауторитета власти, државе учеснице ће:
 - (7.1) одржавати слободне изборе у прихватљивим временским размацама, као што је прописано законом;
 - (7.2) омогућити да сва места у барем једном дому националног парламента буду слободно изабрана вољом народа;
 - (7.3) гарантовати опште и једнако право гласа свим пунолетним грађанима;
 - (7.4) обезбедити да се гласање обавља тајно или применом друге сличне процедуре слободног гласања, као и да се бројање гласова и извештавање о њима обавља поштено, а званични резултати саопште јавно;
 - (7.5) поштовати право грађана да се кандидују за политичке или јавне функције, појединачно или као представници политичких партија или организација, без дискриминације;

- (7.6) поштовати право појединаца или група да оснивају, потпуно слободно, своје сопствене политичке партије или друге политичке организације и обезбедити тим политичким партијама и организацијама потребне законске гаранције које ће им омогућити да се међусобно надмећу на изборима као равноправни субјекти пред законом и једнако третирани од органа власти.
 - (7.7) обезбедити да закони и државна политика дозвољавају вођење политичких кампања у слободној и поштеној атмосфери у којој политичке партије и кандидати неће бити спречавани, било административним мерама, насиљем или застрашивањем, да слободно изразе своје ставове и мишљења, а бирачи неће бити онемогућавани да их чују и о њима расправљају или да дају свој глас слободно, без страха од казне;
 - (7.8) обезбедити да не постоје никакве правне или административне препреке за несметани приступ медијима на недискриминаторној основи за све политичке групе и појединце који желе да учествују у изборном процесу;
 - (7.9) обезбедити да кандидати који добију потребан број гласова који је прописан законом прописно преузму своје функције и да им се омогући да остану на својим функцијама до истека мандата или његовог окончања на други начин предвиђен законом, у складу са демократским парламентарним и уставним процедурама.
- (8) Државе учеснице сматрају да присуство посматрача, страних и домаћих, може да унапреди и побољша изборни процес у земљама у којима се одржавају избори. Оне стога позивају посматраче из других држава учесница у КЕБС-у и приватних институција и организација које желе да посматрају спровођење њихових националних избора, у мери која је дозвољена законом. Оне ће такође настојати да омогуће сличан приступ изборним процесима који се одржавају на нивоима нижим од националног. Ти посматрачи се неће мешати у изборни поступак.

Документ из Москве, 1991.

- (24) Државе учеснице поново потврђују право на заштиту приватног и породичног живота, домицила, преписке и електронске комуникације. Да би се избегло свако неправилно или произвољно уплитање државе у домен појединца, које би било штетно за свако демократско друштво, на остваривање тог права ће се примењивати само ограничења прописана законом и која су у складу са међународно признатим стандардима људских права. Државе учеснице ће посебно обезбедити да се претреси лица и приватних просторија и заплене њихове имовине одвијају само у складу са стандардима који се могу спровести судским путем.

Документа о доброј пракси

- Aldana, Gustavo, *Observing the Use of Electoral Technologies: A Manual for OAS Electoral Observation Missions*, (Washington DC: General Secretariat of the Organization of American States, 2010), <<http://www.oas.org/es/sap/docs/Technology%20English-FINAL-4-27-10.pdf>>.
- Caarls, Susanne, *E-voting handbook, Key steps in the implementation of e-enabled elections* (Strasbourg: Council of Europe, 2011), < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/ID10322%20GBR%206948%20Evoting%20handbook%20A5%20HD.pdf >.
- Council of Europe, Rec(2004)11 „Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting”, Brussels, 30 September 2004, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.
- Goldsmith, Ben, *Electronic Voting & Counting Technologies: A Guide to Conducting Feasibility Studies* (Washington DC: International Foundation for Electoral Systems, May 2011), <http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2011/Electronic_Voting_and_Counting_Tech_Goldsmith.pdf>.
- „Guidelines on Certification of E-voting Systems”, Council of Europe, November 2011, < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf >.
- „Guidelines on Transparency of E-enabled Elections”, Council of Europe, November 2011, < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf >.
- *Handbook on Observing Electronic Voting, 2nd Edition*, (Atlanta: The Carter Center, January 2012), <http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/Carter-Center-E_voting-Handbook.pdf>.
- „Report on the Compatibility of Remote Voting and Electronic Voting with the Standards of the Council of Europe”, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 12-13 March 2004, <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.
- Goldsmith, Ben and Holly Ruthrauff. *Implementing and Overseeing Electronic Voting and Counting Technologies*. Washington, DC: IFES and National Democratic Institute. 2013.

Судски случајеви

- Аустрија: Уставни суд, пресуда од 13. децембра 2011. године о савезним студентским изборима V86-96/11), <http://www.vfgh.gov.at/cms/vfgh-site/attachments/7/6/7/CH0006/CMS1327398738575/e-voting_v85-11.pdf>.
- Естонија: Веће за уставну проверу, пресуда од 1. септембра 2005. године у вези са предлогом председника Републике (3-4-1-13-05), <<http://www.nc.ee/?id=381>>.
- Финска: Врховни управни суд, пресуда од 4. септембра 2009. године у вези са општинским изборима у Финској 2008. године (687/1/09), <<http://www.kho.fi/raatokset/46372.htm>>.
- Немачка: Савезни уставни суд, пресуда од 3. марта 2009. године о савезним парламентарним изборима из 2005. године (2 BvC 3/07, 2 BvC 4/07), <<http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/press/bvg09-019en.htm>>.

Употреба информационо-комуникационих технологија у изборном процесу знатно се повећала претходних година. Данас се у многим изборним процесима користи нека врста нових технологија (од регистрације бирача до статистичке обраде резултата). Нове технологије се такође користе у гласању и бројању гласова у неким земљама, што је покренуло одређена питања о томе колико је њихова употреба у складу са обавезама преузетим у оквиру Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и међународном добром праксом у области демократских избора.

Приручник за посматрање употребе нових технологија гласања израђен је да би пружио основне смернице свим мисијама за посматрање избора ОДИHR-а о томе како да посматрају употребу нових технологија гласања у изборним процесима. Израђен је у оквиру континуираних напора ОДИHR-а да побољша своју методологију и унапреди професионалност у посматрању одређених, специјализованих аспеката избора. Приручник садржи практичне смернице за интегрисање посматрања употребе нових технологија гласања у праксу посматрања избора. Овај приручник представља допуну Приручника за посматрање избора ОДИHR-а и других публикација ОДИHR-а и треба да се чита заједно са њима.

Поред коришћења у мисијама за посматрање избора ОЕБС-а / ОДИHR-а, овај приручник може да буде од велике користи и другим међународним организацијама које спроводе активности посматрања избора, као и групама грађана које се баве посматрањем избора.